

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління»
Кафедра публічного управління та державної служби

Кваліфікаційна робота магістра
на тему
ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА МОБІЛІЗАЦІЇ ТА КОМПЛЕКТУВАННЯ АРМІЇ:
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ ВИКЛИКИ

Виконав студент 2 курсу,
групи ЗПУА-4-24
Спеціальності 281 «Публічне
управління та адміністрування»
Освітньо-професійної програми
«Публічне управління та
адміністрування»
_____ Уляна ВДОВИЧЕНКО

Науковий керівник роботи:
доктор юридичних наук, професор
_____ Лариса ВЕЛИЧКО

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ТА МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ МОБІЛІЗАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ.....	10
1.1 Принципи ефективної державної політики мобілізації: справедливість, прозорість, дієвість.....	10
1.2 Кращі світові практики балансування між потребами оборони та соціально-економічними правами громадян.....	17
РОЗДІЛ 2 КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОЇ СИСТЕМИ МОБІЛІЗАЦІЇ: ВИКЛИКИ ТА ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ	27
2.1 Аудит чинної нормативно-правової бази та практики її застосування: виявлені недоліки та суперечності.....	27
2.2 Соціологічний аналіз ставлення громадян до мобілізації та причини девіантної поведінки (ухилення, виїзд за кордон).....	36
РОЗДІЛ 3 СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ МОБІЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ.....	46
3.1 Адаптація успішного міжнародного досвіду до українського контексту: інституційні та законодавчі рекомендації.....	46
3.2 Комплексна програма заходів щодо підвищення ефективності мобілізації та комплектування.....	53
ВИСНОВКИ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	66

ВСТУП

Актуальність теми. Повномасштабна війна, що розпочалася 24 лютого 2022 року, поставила перед Україною безпрецедентний виклик: як забезпечити ефективну мобілізацію в умовах тривалого високоінтенсивного конфлікту, зберігаючи при цьому довіру суспільства та демократичні цінності. Українська система мобілізації, що успадкувала радянську організаційну логіку, виявилася неготовою до реалій сучасної війни. Те, що почалося як хвиля патріотичного ентузіазму та добровільності у перші місяці війни, з 2023 року трансформувалося у складну систему примусової мобілізації, що супроводжується масштабною кризою довіри між державою та частиною суспільства.

Масштаби проблеми вражають: близько 650000 чоловіків призовного віку виїхали до Європи, понад 20000 незаконно перетнули кордон, ризикуючи життям при переправі через річку Тиса. Соціологічні опитування фіксують глибокий генераційний розрив: 72% українців віком понад 60 років підтримують подальшу мобілізацію, тоді як серед молодих людей до 45 років, тих, хто безпосередньо підлягає призову, думки майже порівну розділені. Система демонструє численні дисфункції: відсутність чітких механізмів демобілізації, корупційні скандали в медичних комісіях, «облави» на вулицях, що підривають гідність громадян, недостатню підготовку мобілізованих та неадекватне соціальне забезпечення військовослужбовців та їхніх родин.

Водночас український досвід мобілізації в умовах тривалого конфлікту становить унікальний кейс для наукового осмислення того, як держави адаптують свої системи під екстремальним тиском, які фактори визначають готовність громадян служити і що спричиняє масове ухилення. Міжнародна спільнота уважно спостерігає за українським досвідом, розуміючи, що досвід цієї війни формуватимуть підходи до національної безпеки багатьох країн у наступні десятиліття.

Актуальність дослідження обумовлена як науковою потребою

теоретичного осмислення еволюції мобілізаційних систем під час екзистенційних криз, так і практичною необхідністю розробки науково обґрунтованих рекомендацій щодо модернізації української системи мобілізації. Ефективна та справедлива мобілізація є критичною не лише для перемоги у поточній війні, але й для довгострокового забезпечення обороноздатності держави, збереження соціальної згуртованості та успішної євроатлантичної інтеграції України.

Стан наукової розробки проблеми. Проблематика мобілізації та комплектування збройних сил перебуває у фокусі наукової уваги українських та зарубіжних дослідників, однак комплексні дослідження державної політики мобілізації в умовах тривалого високоінтенсивного конфлікту залишаються фрагментарними. Серед українських науковців, Мельник О.О. досліджує актуальні питання здійснення мобілізації у воєнний час та необхідність впровадження міжнародних стандартів прозорості. Федоренко Е.А. та Шевцов А.Л. аналізують правові аспекти загальної мобілізації та шляхи вдосконалення законодавчої бази, підкреслюючи критичні недоліки у нормативному регулюванні.

Силаєв В. вивчає рівень прозорості мобілізації та її вплив на довіру громадськості. Згурець С. досліджує механізми оптимізації ротації та демобілізації у європейських країнах. Попович Т.Г. аналізує захист соціально-економічних прав громадян у процесах мобілізації, ідентифікуючи недовіру до системи як ключову причину ухилень. Синюк В. вивчає соціальну адаптацію сімей мобілізованих та міжнародний досвід підтримки. Гусак О.М. досліджує соціально-правові проблеми мобілізації людських ресурсів та необхідність комплексної підтримки, а Литвиненко М.Т. аналізує мобілізаційну підготовку та виклики реформування системи.

Серед зарубіжних дослідників, Kazdobina J. та Hedenskog J. (Stockholm Centre for Eastern European Studies) провели комплексний аналіз викликів української мобілізації, виявивши корупційні скандали та політизацію питання. Löflund E.-L. (Swedish Defence Research Agency) дослідила новий український

закон про мобілізацію та його вплив на готовність сил. Davlikanova E. та Odarchenko K. (Atlantic Council) аналізували проблему відсутності чітких положень про демобілізацію. Fedorov Y. (Carnegie Endowment) вивчав динаміку громадської думки щодо мобілізації та генераційний розрив у підтримці.

Dalton M. та Byrne E. (Foundation for Defense of Democracies) досліджували законодавчий процес та його суперечності. Міжнародні експерти також аналізували досвід країн НАТО у створенні ефективних систем мобілізації, зокрема багаторівневі моделі готовності, цифрові системи відбору призовників у балтійських країнах та американські програми соціальної підтримки ветеранів.

Незважаючи на значну кількість досліджень окремих аспектів проблематики, відсутні комплексні роботи, які б системно аналізували державну політику мобілізації в Україні саме в умовах тривалого воєнного стану з урахуванням як нормативно-правових, так і соціологічних, економічних та інституційних вимірів.

Наразі практично відсутні дослідження, які узагальнюють український досвід мобілізації у період 2022-2025 років у компаративній перспективі з міжнародними практиками та пропонують науково обґрунтовані стратегічні рекомендації щодо системної модернізації мобілізаційної політики. Саме заповнення цієї прогалини визначає актуальність і практичну значущість даного дослідження.

Метою роботи є комплексний аналіз державної політики мобілізації в Україні в умовах воєнного стану, виявлення системних проблем та розробка науково обґрунтованих стратегічних рекомендацій щодо модернізації мобілізаційної системи на основі міжнародного досвіду та української специфіки.

Для досягнення поставленої мети визначено наступні *завдання*:

- систематизувати теоретико-методологічні підходи до дослідження державної політики мобілізації та розкрити роль публічної політики у забезпеченні ефективної мобілізації;
- здійснити комплексний аналіз міжнародного досвіду мобілізаційних

систем демократичних держав з виявленням успішних практик для адаптації;

- проаналізувати еволюцію нормативно-правового регулювання української системи мобілізації та виявити ключові законодавчі прогалини;
- здійснити соціологічний аналіз ставлення громадян до мобілізації та ідентифікувати детермінанти девіантної поведінки;
- розробити стратегічні напрями вдосконалення державної політики мобілізації із запропонуванням конкретних інституційних, законодавчих та програмних заходів;
- визначити наскільки успішною може бути адаптація міжнародного досвіду до українського контексту та надати власні пропозиції і рекомендації.

Об'єктом дослідження є державна політика мобілізації в Україні.

Предметом дослідження є механізми формування та реалізації державної політики мобілізації в умовах воєнного стану, їх нормативно-правове забезпечення, інституційна організація та соціальні наслідки.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження та вирішення поставлених завдань використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів, застосування яких здійснювалося відповідно до специфіки кожного етапу дослідження.

Метод теоретичного узагальнення використано для систематизації наукових підходів до дослідження державної політики мобілізації, аналізу концепцій соціального контракту, державної легітимності та громадянського обов'язку, що дозволило сформулювати теоретичну рамку дослідження; *системний підхід* застосовано для дослідження мобілізації як цілісної системи взаємопов'язаних елементів державної політики, зокрема нормативно-правового, інституційного, соціально-економічного та психологічного вимірів (підрозділ 1.1).

Компаративний метод використано для порівняльного аналізу мобілізаційних систем різних країн (Фінляндії, Ізраїлю, Естонії, Литви, Латвії, Швеції), що дало змогу виявити спільні та відмінні риси національних моделей та ідентифікувати успішні практики для адаптації в українських умовах; *метод*

кейс-стаді застосовано для поглибленого аналізу конкретних прикладів мобілізаційних систем, зокрема фінської моделі загального призову, ізраїльського досвіду тривалої мобілізації, балтійського досвіду реформування після 2014 року (підрозділ 1.2).

Нормативно-правовий аналіз використано для вивчення законодавчої бази мобілізації в Україні, зокрема закону «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» 1993 року, законопроекту №10449 від 2024 року, виявлення прогалин у регулюванні демобілізації, електронних повісток, критеріїв відстрочок; документальний аналіз застосовано для вивчення офіційних документів, парламентських дебатів щодо законопроекту, звітів міжнародних дослідницьких центрів (SCEEUS, Atlantic Council, Carnegie Endowment); *інституційний аналіз* використано для дослідження структури, повноважень та функціонування територіальних центрів комплектування, виявлення проблем координації між Міністерством оборони, Генеральним штабом, ТЦК та іншими органами (підрозділ 2.1).

Соціологічний метод застосовано для аналізу даних опитувань громадської думки щодо ставлення до мобілізації, проведених Carnegie Endowment, Rating Group, Info Sapiens, Kyiv International Institute of Sociology, які виявили генераційний розрив, динаміку підтримки та ключові фактори мотивації чи ухилення; статистичний аналіз використано для обробки кількісних даних про масштаби ухилення (20000 незаконних переходів кордону, 650000 чоловіків за кордоном), виявлення кримінальних мереж (570+ схем), аналізу інтенсивності мобілізації (30000 осіб на місяць); *контент-аналіз* застосовано для аналізу висвітлення мобілізації у міжнародних ЗМІ (BBC, CNN, Kyiv Independent, CBC News), виявлення типових наративів про «облави», корупцію, ухилення (підрозділ 2.2).

Компаративний метод повторно використано для аналізу міжнародного досвіду, релевантного для розробки рекомендацій: NATO Force Model з триступеневою готовністю, литовський досвід цифрового відбору призовників з 2015 року, естонська цифровізація оборони з інвестиціями у AI, американські

програми соціальної підтримки ветеранів (VA бюджет \$339 млрд), що дозволило сформулювати адаптовані рекомендації для України (підрозділ 3.1).

Метод моделювання застосовано для розробки комплексної таблиці-моделі модернізації системи мобілізації, що інтегрує п'ять напрямів (соціальні гарантії, цифровізація, психологічна підтримка, демобілізація, інституційні реформи) з конкретними заходами, міжнародними аналогами, очікуваними результатами та строками реалізації; метод системного синтезу використано для формулювання комплексу взаємопов'язаних стратегічних рекомендацій, що забезпечують цілісність та послідовність запропонованих змін у нормативно-правовій, інституційній, технологічній та соціальній сферах (підрозділ 3.2).

Комплексне застосування зазначених методів дозволило забезпечити всебічність та об'єктивність дослідження державної політики мобілізації в Україні, поєднавши теоретичний аналіз, емпіричні дані та практичні рекомендації.

Практичне значення отриманих результатів. Результати дослідження мають конкретне практичне застосування у декількох ключових сферах:

У науково-дослідній сфері матеріали роботи формують теоретико-методологічну основу для подальших наукових досліджень державної політики мобілізації, створюючи понятійний апарат та аналітичні рамки для майбутніх студій. Узагальнений досвід української мобілізації в умовах тривалого високоінтенсивного конфлікту становить матеріал для міжнародних порівняльних досліджень та збагачує академічну дискусію унікальними кейсами. Компаративний аналіз міжнародного досвіду створює базу для подальших компаративних студій мобілізаційних систем демократичних держав.

У практичній діяльності державних органів результати дослідження надають Раді національної безпеки і оборони України, Міністерству оборони, Генеральному штабу Збройних Сил аналітичну основу при розробці та вдосконаленні стратегічних документів з питань мобілізації та комплектування збройних сил. Центральні органи виконавчої влади можуть застосовувати результати при розробці нормативно-правових актів, зокрема при підготовці

закону про демобілізацію та вдосконаленні мобілізаційного законодавства.

Виявлені проблеми координації дозволяють цілеспрямовано зосередити зусилля на усуненні конкретних інституційних недоліків. Запропоновані стратегічні рекомендації можуть бути інтегровані у середньострокові та довгострокові плани розбудови системи національної безпеки та оборони.

У навчальному процесі матеріали дослідження можуть бути використані закладами вищої освіти при викладанні дисциплін «Державна політика національної безпеки», «Публічне управління та адміністрування», «Стратегічні комунікації», «Публічне управління на деокупованих територіях» використовуючи актуальні українські кейси. Результати можуть бути включені до програм підготовки та підвищення кваліфікації публічних службовців, зокрема для фахівців Міністерства оборони, Генерального штабу та територіальних центрів комплектування, а також матеріали роботи можуть бути використані при підготовці навчально-методичних посібників, монографій, наукових статей з проблематики державної політики мобілізації.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри права, національної безпеки та європейської інтеграції ННІ «Інституту державного управління» Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна і можуть бути використані в подальшій науковій діяльності кафедри.

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ТА МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ МОБІЛІЗАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

1.1 Принципи ефективної державної політики мобілізації: справедливість, прозорість, дієвість

Державна політика мобілізації, функціонуюча в умовах сучасних викликів національній безпеці, вимагає чіткого концептуального фундаменту. Демократичні суспільства, стикаючись із необхідністю масового залучення громадян до оборони держави, постають перед дилемою балансування між імперативами національної безпеки та конституційними правами особи [2]. Ця дилема актуалізується особливо гостро в контексті тривалих конфліктів, коли виснаження людського ресурсу створює додатковий тиск на систему комплектування збройних сил. Мельник О.О. підкреслює, що законодавче регулювання мобілізаційної діяльності має бути спрямоване на прозорість, справедливість та максимальну оперативність у контексті воєнного часу, забезпечуючи ефективне використання ресурсів держави [69].

Принцип справедливості, визнаний базовим у міжнародній практиці мобілізаційної політики, передбачає рівномірний розподіл військового тягара між різними соціальними групами населення. Американський досвід В'єтнамської війни наочно демонструє, як порушення цього принципу призводить до кризи легітимності призовної системи. За даними Atlantic Council, коли особи з вищою освітою, кращими фінансовими можливостями та соціальними зв'язками масово уникали мобілізації, а тягар служби лягав на малозабезпечені верства населення, підтримка війни серед американців впала з 61% до 40% впродовж трьох років [2]. Цей історичний приклад підтверджує що сприйняття справедливості мобілізації безпосередньо впливає на готовність

суспільства підтримувати оборонні зусилля держави.

Федоренко Е.А. та Шевцов А.Л. наголошують, що принципи соціальної справедливості та захист прав військовозобов'язаних є ключовими у формуванні стійкої мобілізаційної політики, що підтримує легітимність та ефективність заходів оборони [77].

Економічні аспекти справедливості мобілізації вимагають окремого аналізу, оскільки призов створює диференційовані втрати для різних категорій громадян. Bingley P. та Lyk-Jensen S.V., аналізуючи данську лотерею призову, виявили значний градієнт економічних втрат залежно від рівня кваліфікації призовників [5]. Використовуючи методологію randomized draft lottery, дослідники встановили, що високоосвічені чоловіки втрачають у середньому 23 000 доларів протягом життя через переривання кар'єрної траєкторії, тоді як низькокваліфіковані працівники не зазнають суттєвих економічних втрат від військової служби [5]. Ці висновки, опубліковані в Journal of Labor Economics, мають важливе значення для розуміння соціальної справедливості призовних систем. Попович Т.Г. стверджує, що обов'язковою складовою мобілізаційної політики є соціальний захист військовозобов'язаних та їхніх сімей, що підтримує мотивацію та стабільність у суспільстві [73].

Соціологічні дослідження, проведені в Південній Кореї, розкривають вплив обов'язкової військової служби на фізичне та психологічне здоров'я призовників. Bethmann D. та Cho J.I., аналізуючи південнокорейські дані, зафіксували довгостроковий негативний ефект призову на стан здоров'я, пов'язуючи його з підвищеним рівнем куріння та вживання алкоголю під час служби [4].

Дослідження в SSM Population Health (2023) підкреслює, що ці висновки базовані на аналізі однорідного корейського досвіду, де понад 70% військовослужбовців розташовані на кордоні з Північною Кореєю [4]. В свою чергу, Глухенький Д.А. зазначає, що державне управління мобілізацією зобов'язане забезпечувати неупереджене застосування правил мобілізації, що сприяє зміцненню соціального партнерства та підтримці війська [56].

Прозорість мобілізаційної політики визнана другим фундаментальним принципом ефективного управління процесами комплектування і передбачає відкритість критеріїв призову, зрозумілість процедур та публічність звітності. Так, Силаєв В. підкреслює, що прозорість мобілізаційних процесів є запорукою довіри громадянських інституцій і суспільства, що безпосередньо впливає на мобілізаційну спроможність держави [74].

Американський досвід періоду після В'єтнамської війни демонструє важливість прозорих механізмів: запровадження реєстрації для селективної служби, проведення регулярних мобілізаційних навчань та публічність планування суттєво підвищили довіру громадян до системи [2].

Цифровізація мобілізаційних процесів відкриває нові можливості для забезпечення прозорості через створення електронних реєстрів та онлайн-сервісів. Так Оліфіренко І. аналізує європейський досвід інтеграції систем електронної реєстрації призовників, підкреслюючи потенціал цифрових технологій для мінімізації корупційних ризиків та забезпечення рівного доступу до інформації. На думку автора, Естонська модель e-governance у сфері оборони, що передбачає повну цифровізацію військового обліку та можливість онлайн-верифікації статусу бронювання, демонструє практичну реалізацію принципу прозорості [72]. В свою чергу, Мельничук А.В. зазначає, що прозорість і справедливість мобілізації, поряд із комунікацією з громадянами, збільшують рівень підтримки і легітимність мобілізаційних заходів [70].

Дієвість мобілізаційної системи, як третій ключовий принцип, визначається здатністю держави своєчасно та ефективно нарощувати військовий потенціал відповідно до потреб національної безпеки. Jackson J.C. та співавтори у дослідженні RAND Corporation, присвяченому політиці ротації американських військовослужбовців, виявили критичну важливість балансу між інтенсивністю використання особового складу та збереженням боєздатності підрозділів [20].

Дана концепція співвідношення deployment-to-dwell (час у зоні бойових дій до часу відпочинку) базується на розумінні, що надмірна експлуатація військовослужбовців призводить до вигорання та зниження ефективності [20], а

Федоренко Е.А. та Шевцов А.Л. наголошують на необхідності впровадження подібних механізмів для забезпечення сталості оборонних зусиль [77].

Таблиця 1.1 – Порівняльна характеристика принципів ефективної мобілізаційної політики

<i>Принцип</i>	<i>Ключові індикатори</i>	<i>Інструменти реалізації</i>	<i>Ризики порушення</i>	<i>Приклади успішної імплементації</i>
Справедливість	Рівномірний розподіл тягаря між соціальними групами; компенсація економічних втрат; врахування сімейних обставин	Прозорі критерії відстрочок; система соціальних гарантій; механізми оскарження рішень	Соціальна нерівність у доступі до уникнення призову; економічна дискримінація; втрата довіри до держави	Данська система компенсацій за економічні втрати від призову [5]
Прозорість	Публічність критеріїв призову; відкритість статистики; доступність інформації про права	Електронні реєстри; онлайн-сервіси; публічна звітність; незалежний моніторинг	Корупція в органах призову; нерівний доступ до інформації; зловживання дискреційними повноваженнями	Естонська цифрова система військового обліку [72]; американська практика публічних мобілізаційних навчань [2]
Дієвість	Своєчасність нарощування сил; ефективність навчання; готовність резервів; баланс навантаження	Регулярні навчання резерву; політика ротації; стандарти боєготовності; матеріально-технічне забезпечення	Виснаження особового складу; недостатня підготовка резервістів; дефіцит матеріальних ресурсів	Американська політика deployment-to-dwell [20]; фінська система підготовки резервів [40]

Джерело: розробка автора.

Представлена таблиця 1.1 систематизує ключові параметри трьох фундаментальних принципів мобілізаційної політики, демонструючи їх взаємозв'язок та практичні виміри реалізації. Справедливість, прозорість і дієвість не існують ізольовано, а формують інтегровану систему, де порушення одного принципу неминуче впливає на ефективність інших.

Данський досвід компенсаційних механізмів ілюструє, як економічна справедливість підвищує легітимність призову, тоді як естонська цифрова модель показує синергію між прозорістю та операційною ефективністю.

Американська практика deployment-to-dwell демонструє важливість інституціоналізації принципів через конкретні метрики та процедури. Мандрик О.Л. підкреслює, що баланс між оборонними обов'язками та правами людини має ставати основою для формування мобілізаційної політики, притаманної демократичним державам [68].

Інституційне забезпечення принципів ефективної мобілізації вимагає створення спеціалізованих органів нагляду та координації. Міжнародний досвід свідчить про важливість розмежування функцій стратегічного планування, операційного виконання та незалежного контролю. Американська Комісія Гейтса, створена для оцінки перспектив добровільної армії, стала класичним прикладом інституційного підходу до фундаментальних питань мобілізаційної політики [18].

Council on Foreign Relations у своїй публікації 2023 року закликає до створення нової подібної комісії для комплексного перегляду структури американських збройних сил в умовах сучасних викликів [11], а Запорожець Т.В. зазначає, що управління мобілізаційним потенціалом регіону повинно базуватися на збалансованому підході, що інтегрує національні стандарти та локальні можливості для максимального ефекту безпеки [59].

Правове забезпечення мобілізаційної політики формує нормативний каркас реалізації базових принципів. Зокрема, Мельник О.О. досліджує актуальні проблеми правового регулювання мобілізації у воєнний час, виявляючи численні прогалини та суперечності в українському законодавстві. Ключова проблема на думку науковця (і з цим ми повністю погоджуємось) полягає у відсутності чітких механізмів узгодження законодавчих актів мирного та воєнного часу, що створює правову невизначеність та ускладнює практичне застосування норм [69]. Федоренко Е.А. та Шевцов А.Л. пропонують системний підхід до модернізації законодавства про мобілізацію, який передбачає:

- уніфікацію термінології та понятійного апарату в різних нормативних актах;
- встановлення чітких критеріїв категорій призовників та підстав для відстрочок;
- створення комплексної системи соціальних гарантій для мобілізованих;
- запровадження механізмів оскарження рішень органів призову;
- визначення відповідальності посадових осіб за порушення процедур [77].

Не можна оминати і соціально-психологічні аспекти мобілізаційної політики, які набувають особливого значення в умовах тривалих конфліктів, коли виснаження суспільства створює загрози для сталості оборонних зусиль.

Так, Голубничий С.Д. досліджує соціально-психологічний фактор мобілізаційного ресурсу країни, підкреслюючи важливість підтримки мотивації та психологічної стійкості як військовослужбовців, так і цивільного населення [57]. Крім того, Ізраїльський досвід, накопичений за десятиліття функціонування системи загального призову, демонструє критичну роль соціальної підтримки та визнання внеску мобілізованих громадян [51]. Проте навіть в Ізраїлі, де військова служба традиційно має високий соціальний статус, тривале перебування на фронті призводить до психологічного виснаження та зниження мотивації [45].

Економічні наслідки мобілізації для держави та суспільства потребують комплексного аналізу, що враховує як прямі витрати на утримання збройних сил, так і непрямі втрати від вилучення робочої сили з економіки. Наразі, Ковальова І.А. обґрунтовує необхідність розгляду мобілізації економічних ресурсів як невід'ємної частини загальної мобілізаційної політики держави [61].

Економічна теорія opportunity costs (альтернативних витрат) застосована до військового призову показує, що реальна вартість мобілізації значно перевищує бюджетні видатки на збройні сили. На підтвердження цієї тези, Bingley P. та Lyk-Jensen S.V. виявили, що економічні втрати від призову несуть

переважно високоосвічені громадяни з найкращими перспективами на ринку праці, що створює питання міжгенераційної справедливості [5].

Міжнародні стандарти балансування оборонних потреб і прав людини, сформульовані в документах ООН та Ради Європи, встановлюють межі допустимого обмеження конституційних прав в інтересах національної безпеки. Мандрик О.Л. аналізує ці стандарти, підкреслюючи необхідність пропорційності обмежень, їх тимчасовий характер та наявність механізмів судового захисту [68].

Європейський суд з прав людини у своїй практиці визнає право держав на введення військового обов'язку, але вимагає забезпечення альтернативної цивільної служби та захисту від дискримінації [68]. В свою чергу, Попович Т.Г. досліджує механізми захисту соціально-економічних прав громадян у процесах мобілізації, наголошуючи на необхідності збереження базових соціальних гарантій навіть в умовах воєнного стану [73].

Наголосимо також на тому, що інформаційне забезпечення мобілізації, яке включає як комунікацію з громадянами, так і захист від дезінформації, сьогодні стає окремим напрямом мобілізаційної політики. Підтримуємо позицію Ляшенко П. та Левчук В., які досліджуючи кращі міжнародні практики прозорості інформаційного забезпечення мобілізації, виділяють чотири ключові елементи:

- 1) систематичне інформування громадян про критерії та процедури призову через офіційні канали;
- 2) публікацію статистичних даних про хід мобілізації та структуру призовників;
- 3) функціонування гарячих ліній та онлайн-консультацій для військовозобов'язаних;
- 4) протидію дезінформації через fact-checking та швидке спростування фейків [67].

Зазначимо, що Фінський досвід інформаційної роботи з призовниками визнається еталонним у країнах НАТО. За даними Small Wars Journal, фінська система включає публікацію детального щорічного посібника «Conscript» з

повною інформацією про службу, відповіді на типові питання та рекомендації щодо підготовки. Цей підхід, заснований на максимальній прозорості та превентивному інформуванні, суттєво знижує рівень тривожності серед майбутніх призовників та їхніх родин [40].

Резюмуючи, аналіз концептуальних засад ефективної мобілізаційної політики виявляє, що справедливість, прозорість і дієвість формують тріаду взаємопов'язаних принципів, порушення якого-небудь з них неминуче підриває легітимність та ефективність системи комплектування збройних сил.

Міжнародний досвід, зокрема американський, данський та південнокорейський, демонструє критичну важливість економічної компенсації диспропорційних втрат різних соціальних груп від призову.

Українська система мобілізації, функціонуюча в умовах тривалого конфлікту, потребує системної модернізації правового забезпечення, впровадження цифрових інструментів прозорості та створення комплексної системи соціально-психологічної підтримки мобілізованих громадян та їхніх родин.

1.2 Кращі світові практики балансування між потребами оборони та соціально-економічними правами громадян

Досліджуючи світові практики балансування між потребами оборони та соціально-економічними правами громадян виявилось, що Фінська модель загального призову, визнана однією з найефективніших у Європі і базується на принципі тотальної оборони, що передбачає готовність усього суспільства до захисту держави. За енциклопедичними даними, всі чоловіки віком від 18 до 60 років підлягають військовому обов'язку, при цьому жінки мають право на добровільну службу [50].

Унікальність фінської системи полягає у гнучкості термінів служби:

залежно від спеціалізації призовники служать 165, 255 або 347 днів [50]. Після завершення базової підготовки фінські громадяни зараховуються до резерву та зобов'язані проходити більше 200 днів тренувань протягом резервного періоду для підтримання боєготовності [40].

Ефективність фінської моделі підтверджується статистикою боєготовності: за даними Finnish Defence Forces, країна з населенням 5,5 мільйонів осіб здатна мобілізувати 280 000 військовослужбовців у стислі терміни, що є найбільшим показником співвідношення резерву до населення в Європі [52]. Суттєвим елементом системи є постійний потік інструкторів, що забезпечує високу якість підготовки кожної когорти призовників [40].

Згурець С. також аналізуючи механізми оптимізації ротації та демобілізації в законодавстві європейських країн, зокрема і у Фінляндії, підкреслює важливість систематичності та передбачуваності циклів призову та звільнення [60], а Литвин С. відзначає, що фінська модель досягає балансу між оборонними потребами та економічними інтересами через короткі терміни базової служби та розподіл резервних тренувань на тривалий період [65].

Соціальні гарантії для фінських призовників включають збереження робочого місця на період служби, державну допомогу сім'ям військовослужбовців та безкоштовне медичне обслуговування. Заробітна плата призовників, хоч і символічна (починаючи з 5 євро на день для рядових), доповнюється безкоштовним харчуванням, проживанням та медичним страхуванням. Після демобілізації громадяни отримують право на пільги при працевлаштуванні у державному секторі та компенсацію за час, проведений на військових зборах [40].

В свою чергу, Синюк В. досліджує практику соціальної адаптації сімей мобілізованих у різних країнах світу, наголошуючи на комплексному характері підтримки, що включає психологічне консультування, фінансову допомогу та сприяння працевлаштуванню [75]. Ми погоджуємось з даною тезою, оскільки вважаємо, що тільки комплексно можна вирішити дану проблему, а не рухаючись лише в одному напрямку (соціальному, фінансовому, безпековому

тощо).

Ізраїльська система мобілізації, функціонуюча в умовах перманентної загрози безпеці, поєднує елементи загального призову з високорозвиненою резервною системою. За даними Britannica Encyclopedia, єврейські чоловіки служать 32 місяці, жінки – 24 місяці, після чого зараховуються до резерву до 40 років. Особливістю ізраїльської моделі є масове залучення резервістів до щорічних навчань та можливість швидкої мобілізації у разі загострення ситуації [7]. Протягом війни 2023-2024 років Ізраїль продемонстрував здатність мобілізувати понад 300 000 резервістів протягом кількох днів, що підтверджує ефективність системи [45].

Виклики ізраїльської моделі пов'язані насамперед з питаннями соціальної справедливості розподілу військового тягара. За інформацією Times of Israel, тривале звільнення ультраортодоксальних євреїв від служби, скасоване рішенням Верховного суду у 2024 році, створювало відчуття несправедливості серед основної частини населення, що несе військовий тягар [45]. Це не могло не вплинути на суспільство, що як наслідок призвело до масових виступів і мітингів восени 2025 року. Продовження термінів служби до 36 місяців для чоловіків у 2024 році викликало суспільний протест, оскільки відбувалося без паралельного розширення бази призову на раніше звільнені категорії [45].

В цьому контексті слушною вбачається позиція Коломієць О., який аналізує міжнародні підходи до питання відстрочок для різних професій та соціальних груп, підкреслюючи необхідність балансу між свободою совісті та принципом рівності перед законом [62]. В умовах сьогодення, соціальні гарантії та психологічна підтримка визнаються критично важливими для забезпечення сталості мобілізаційних зусиль.

Вважаємо за доцільне зробити порівняльний аналіз проаналізованих вище моделей мобілізації (Таблиця 1.2)

Таблиця 1.2 – Порівняльний аналіз фінської та ізраїльської моделей мобілізації

<i>Параметр</i>	<i>Фінляндія</i>	<i>Ізраїль</i>	<i>Ключові відмінності</i>
Тип системи	Загальний призов чоловіків + добровільна служба жінок	Загальний призов чоловіків і жінок (з винятками)	Ізраїль включає жінок до обов'язкового призову

Продовження таблиці 1.2

<i>Параметр</i>	<i>Фінляндія</i>	<i>Ізраїль</i>	<i>Ключові відмінності</i>
Терміни служби	165-347 днів залежно від спеціалізації	32 місяці (чоловіки), 24 місяці (жінки)	Фінська служба значно коротша
Розмір резерву	280 000 (5% населення)	~500 000 (5,5% населення)	Порівнянні показники відносно населення
Частота резервних навчань	200+ днів за весь резервний період	Щорічні збори терміном 30-40 днів	Ізраїль більш інтенсивно використовує резервістів
Вікові межі резерву	Чоловіки 18-60 років	Чоловіки та жінки до 40 років	Фінляндія має триваліший резервний період
Соціальні гарантії	Збереження робочого місця, державна допомога сім'ям, пільги при працевлаштуванні	Компенсація втрати доходу, медичне страхування, житлові пільги для кадрових військових	Ізраїль має більш розвинену систему компенсацій

Джерело: розробка автора.

Порівняльний аналіз фінської та ізраїльської систем виявляє два різні підходи до організації загального призову, зумовлені специфікою загроз національній безпеці та соціально-економічним контекстом. Фінська модель, орієнтована на територіальну оборону від потенційної агресії, робить ставку на створення масового високомобілізованого резерву з короткими термінами базової підготовки. Ізраїльська ж система, функціонуюча в умовах перманентних конфліктів, потребує більш тривалої початкової служби та регулярного залучення резервістів до операційних завдань.

Обидві моделі демонструють ефективність у досягненні військових цілей, проте стикаються з викликами щодо забезпечення соціальної справедливості та економічної ефективності. В цьому контексті, Кравченко М. та Грабчук О. слушно наголошують, що український контекст вимагає гібридного підходу,

який би поєднував фінську ефективність резервної системи з ізраїльським досвідом інтенсивного використання мобілізованих [63].

Досвід країн НАТО у формуванні резервних компонентів та забезпеченні мобілізаційної готовності відображає еволюцію альянсу від статичної моделі холодної війни до гнучкої системи швидкого реагування. За офіційними даними НАТО, на Мадридському саміті 2022 року країни-члени ухвалили New NATO Force Model (NFM), який передбачає утримання понад 500 000 військовослужбовців у трьох рівнях готовності: до 10 днів (Tier 1), 10-30 днів (Tier 2) та 30-180 днів (Tier 3) [32]. Ця модель, що замінила 40-тисячні Сили швидкого реагування НАТО, відображає усвідомлення необхідності масштабніших сил для стримування російської агресії [32].

Практична реалізація NFM виявила низку викликів, пов'язаних із різними національними підходами до утримання та підготовки резервів. Німеччина зобов'язалася виділити 30 000 військовослужбовців та 85 одиниць техніки, готових до мобілізації протягом 30 днів, як повідомляє Литвин С. у дослідженні міжнародного досвіду комплектування армії [65].

Велика Британія очолила Very High Readiness Joint Task Force (VJTF) у 2024 році, виставивши 7-му легку механізовану бригаду чисельністю близько 6000 осіб [3]. Проте аналітики Atlantic Council піддають сумніву реалістичність десятиденних термінів готовності для механізованих підрозділів, які потребують морського транспортування [3]. Не зважаючи на це, Литвин С. підкреслює важливість узгодження національних систем мобілізації з вимогами NFM для забезпечення оперативної сумісності [65].

Військова мобільність, визнана критично важливою для ефективності колективної оборони НАТО, стала окремим напрямом розвитку альянсу після 2022 року. Ініціатива «Військовий Шенген», яка запущена Польщею, Німеччиною та Нідерландами, спрямована на усунення бюрократичних та інфраструктурних перешкод для швидкого переміщення військ територією Європи. В цьому напрямі, Кравченко М. та Грабчук О. досліджують питання справедливої ротації військовослужбовців у міжнародному вимірі, включаючи

логістичні аспекти військової мобільності [63].

Навчання Steadfast Defender 2024, найбільше з часів холодної війни з 90000 учасників, продемонструвало як досягнення, так і недоліки європейської системи військової мобільності. Так, Згурець С. аналізуючи європейський досвід оптимізації логістичних процесів мобілізації, наголошує на важливості стандартизації процедур та попереднього розміщення матеріальних запасів [60].

Досвід США демонструє, що Американська система резервів та Національної гвардії є найбільшою серед країн НАТО і налічує близько 800 000 військовослужбовців, базуючись на принципі Total Force Policy, що розглядає резервні компоненти як інтегральну частину збройних сил. Jackson J.C. та співавтори у дослідженні RAND Corporation підкреслюють, що політика deployment-to-dwell, впроваджена після воєн в Іраку та Афганістані, встановлює мінімальне співвідношення 1:2 між часом перебування у зоні бойових дій та періодом відпочинку для активних компонентів і 1:5 для резервістів [20]. Це правило, спрямоване на запобігання виснаженню особового складу, визнається еталонним стандартом для країн НАТО [20].

Кравченко М. та Грабчук О. в своєму дослідженні можливостей адаптації американського досвіду ротації до української специфіки тривалого конфлікту високої інтенсивності дійшли висновку про можливість її запозичення в національні практики [63].

Стосовно соціальних гарантій для військовослужбовців та ветеранів слід зазначити, що в країнах НАТО формують комплексну систему підтримки. За даними НАТО, члени альянсу забезпечують:

- компенсацію різниці між цивільною та військовою зарплатами для резервістів;
- збереження робочого місця та стажу на період мобілізації;
- медичне страхування та лікування наслідків служби;
- освітні програми та професійне перенавчання;
- пільгове житлове кредитування;
- психологічну підтримку та реабілітацію [34].

Американська система допомоги ветеранам якою опікується Department of Veterans Affairs з бюджетом понад 300 мільярдів доларів, включає широкий спектр послуг від медичного обслуговування до освітніх грантів. За даними Disabled American Veterans, щорічне коригування допомоги відповідно до інфляції (COLA – Cost of Living Adjustment) гарантує збереження купівельної спроможності виплат [14]. За інформацією Social Security Administration, у 2024 році 7,7 мільйонів ветеранів отримували виплати через систему Social Security, що становить 13,5% всіх дорослих отримувачів [41]. Синюк В. порівнюючи американську та європейську моделі соціальної адаптації демобілізованих, підкреслює важливість довгострокових програм підтримки [75] і ми в цьому погоджуємось з науковцем.

В свою чергу, Скандинавський підхід до соціального захисту військовослужбовців відзначається високим рівнем державних гарантій та інтеграцією військової служби у загальну систему соціального забезпечення. Так, Литвин С. зазначає, що норвезькі призовники зберігають право на всі соціальні виплати, включаючи стипендії та допомогу на дітей, а роботодавці зобов'язані виплачувати різницю між військовою та цивільною зарплатами [65].

Шведська модель, що передбачає повернення до добровільної служби після десятиліть призовної системи, демонструє гнучкість адаптації мобілізаційної політики до змінних умов безпеки [40]. В даному випадку, Литвин С. підкреслює важливість скандинавського досвіду збереження соціальних прав громадян під час служби для забезпечення легітимності мобілізації [65].

Оліфіренко І. досліджуючи європейський досвід інтеграції систем електронної реєстрації призовників, наводить приклади естонської платформи e-Defence, яка дозволяє військовозобов'язаним онлайн перевіряти свій статус, оновлювати персональні дані та отримувати повідомлення про збори [72]. Крім того, дослідник аналізує переваги інтеграції систем електронної реєстрації, включаючи зменшення адміністративного навантаження, підвищення точності даних та покращення планування мобілізаційних заходів [72]. Це свідчить про те, що цифрові технології у системах мобілізації країн НАТО відкривають нові

можливості для підвищення ефективності та прозорості процесів. Підтвердженням даної тези слугує Литовська система *integratos informacijos sistemas*, яка забезпечує електронну взаємодію між різними державними реєстрами для автоматичного оновлення військового обліку [72].

Виклики демобілізації та реінтеграції ветеранів у цивільне життя набувають особливої гостроти особливо в контексті тривалих конфліктів. Зокрема досвід США після воєн в Іраку та Афганістані виявив масштабну проблему посттравматичного стресового розладу (ПТСР), депресії та соціальної дезадаптації серед демобілізованих [47]. У відповідь було розроблено комплексні програми реінтеграції, що включають психологічне консультування, професійне перенавчання та сприяння працевлаштуванню. З такою ж проблемою зараз стикнулась і Україна, коли велика кількість ветеранів російсько-української війни потребують реабілітації і комплексного лікування. Ляшенко П. та Левчук В. досліджуючи міжнародні практики інформаційної підтримки процесів демобілізації, підкреслюючи важливість превентивної роботи з військовослужбовцями за кілька місяців до звільнення [67]. І це також є досвід, яким наша держава повинна скористуватись.

Економічна ефективність різних моделей мобілізації залишається предметом дискусій серед дослідників та політиків. Прихильники добровільної системи, базуючись на американському досвіді після 1973 року, аргументують, що професійна армія забезпечує вищу якість особового складу та уникає економічних втрат від примусового вилучення робочої сили [11]. Опоненти даної концепції вказують на вищі бюджетні витрати на утримання професійних військових та ризики відірваності армії від суспільства [18]. В даному аспекті нам імпонує позиція Ковальнової І.А., яка обґрунтовує необхідність комплексного економічного аналізу мобілізації, що враховує як прямі витрати держави, так і альтернативні витрати суспільства [61].

Не менш важливими вбачаються і гендерні аспекти мобілізаційної політики, які еволюціонують у напрямку більшої інклюзивності, проте залишаються предметом суперечок. Фінляндія розглядає можливість

розширення обов'язкового призову на жінок, що викликає дебати про справедливість та практичну доцільність [30]. В цьому напрямі корисним є Ізраїльський досвід обов'язкової жіночої служби, який демонструє як переваги (розширення бази призову, використання жіночого потенціалу), так і виклики (необхідність адаптації інфраструктури, питання материнства) [51]. Серед вітчизняних науковців цікавою є думка Коломієць О., який аналізує міжнародні підходи до гендерної рівності у військовій службі, підкреслюючи тенденцію до усунення формальних обмежень при збереженні фізичних стандартів [62].

Психологічна підтримка мобілізованих та їхніх родин визнається критично важливою для забезпечення сталості оборонних зусиль. Голубничий С.Д. досліджує соціально-психологічний фактор мобілізаційного ресурсу країни, виділяючи три рівні втручання:

- 1) превентивний (підготовка до служби, робота з сім'ями);
- 2) підтримуючий (психологічне супроводження під час служби);
- 3) реабілітаційний (допомога після демобілізації) [57].

Ізраїльська модель психологічної підтримки, що включає обов'язковий скринінг психічного здоров'я перед призовом, доступ до психологів у військових частинах та програми реінтеграції після демобілізації, визнається однією з найрозвиненіших [51]. Одночасно, Синюк В. підкреслює важливість паралельної роботи з родинами мобілізованих для зменшення стресу та збереження соціальних зв'язків [75]. З даною тезою слід погодитись, оскільки наш досвід демонструє, що іноді командири вимушені не всю інформацію передавати бійцям, які виконують бойові завдання на передовій тривалий час від їхніх родин, а роблять це диференційовано, щоб не спровокувати військовослужбовця на самовільне залишення військової частини або недбайливо ставитись до свого життя через погані новини. Родина мобілізованого повинна бути для нього опорою і стимулом для виживання, а не джерелом додаткового стресу.

Адаптація міжнародного досвіду до українського контексту вимагає критичного аналізу та врахування специфіки тривалого конфлікту високої інтенсивності. Федоренко Е.А. та Шевцов А.Л. наголошують на необхідності

селективного запозичення кращих практик з одночасною розробкою оригінальних рішень для унікальних викликів [77]. Запорожець Т.В. обґрунтовує важливість регіонального підходу до мобілізаційної політики, що враховує різну інтенсивність конфлікту та економічний потенціал регіонів [59], а Мандрик О.Л. підкреслює необхідність дотримання міжнародних стандартів прав людини навіть при адаптації зарубіжних мобілізаційних практик [68]. Всі ці думки є слушними.

Таким чином, аналіз світових практик мобілізації виявляє різноманітність моделей, кожна з яких відповідає специфічним загрозам безпеці та соціально-економічному контексту конкретної держави. Фінська модель ілюструє ефективність короткої базової підготовки з подальшим довгостроковим резервом, тоді як ізраїльський досвід демонструє можливості інтенсивного використання мобілізованих у тривалих конфліктах. Країни НАТО розвивають гнучкі системи багаторівневої готовності, що поєднують постійні сили з мобілізаційним резервом.

Соціальні гарантії та психологічна підтримка визнаються критично важливими для забезпечення сталості мобілізаційних зусиль. Український контекст вимагає гібридного підходу, який би синтезував елементи різних моделей з урахуванням специфіки затяжного високоінтенсивного конфлікту та обмежених економічних ресурсів.

РОЗДІЛ 2

КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОЇ СИСТЕМИ МОБІЛІЗАЦІЇ: ВИКЛИКИ ТА ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

2.1 Аудит чинної нормативно-правової бази та практики її застосування: виявлені недоліки та суперечності

Українська система мобілізації, сформована в умовах тривалого конфлікту високої інтенсивності, демонструє численні системні недоліки нормативно-правового регулювання та практичної імплементації. Так, Мельник О.О. підкреслює, що недосконалість нормативної бази та низький рівень її імплементації створюють прогалини в управлінні мобілізаційними процесами, що ускладнює ефективне та справедливе застосування законодавства [69]. Ця оцінка знаходить підтвердження в аналізі міжнародних експертів, які вказують на те, що базовий закон України «Про підготовку і мобілізацію» був прийнятий у 1993 році, коли інституції держави лише формувалися, і численні поправки не спромоглися усунути багато існуючих проблем [21]. В свою чергу, Федоренко Е.А. та Шевцов А.Л. зазначають, що за останні роки виявлено критичні недоліки у законодавчій базі мобілізаційної сфери, зокрема відсутність єдиного механізму контролю за її застосуванням [77].

Парадокс української системи мобілізації полягає у спробі адаптувати пострадянську законодавчу спадщину 1993 року до реалій війни ХХІ століття через безсистемне латання прогалин замість комплексної кодифікації. Це створює ситуацію, коли навіть найкраще мотивовані новели законодавства вбудовуються у застарілу архітектуру норм, породжуючи нові суперечності швидше, ніж вирішуючи старі проблеми.

Процес прийняття нового закону про мобілізацію наочно ілюструє складність узгодження правових норм з реаліями воєнного часу та суспільними

очікуваннями. Перша версія законопроекту (№10378), внесена до Верховної Ради України 25 грудня 2023 року, зазнала критики за порушення прав людини та неконституційні положення [21]. За даними шведського дослідницького центру SCREEUS, законопроект передбачав передачу повноважень щодо призову місцевим органам самоврядування, розширення категорій призовників шляхом зниження віку з 27 до 25 років та включення осіб з менш серйозними формами інвалідності [21]. Після масової критики уряд відкликав законопроект 11 січня 2024 року та підготував нову редакцію, яка була зареєстрована 30 січня як законопроект №10449 [16].

Динаміка законодавчого процесу відображає глибокі суспільні розбіжності щодо принципів мобілізації. До профільного комітету Верховної Ради України надійшло понад 4500 поправок до законопроекту, що підкреслює складність та контрверсійність питання [16]. Проте комітет схвалив лише приблизно 30 змін, пріоритетом визначивши швидкість процесу над всебічним обговоренням [27]. Білик І.О. зазначає, що правове регулювання мобілізації в Україні потребує удосконалення з метою забезпечення більшої чіткості процедур та гарантій для військовозобов'язаних [54].

З такою позицію складно не погодитись. Відкидання 4470 із 4500 поправок (99,3%) при формальному дотриманні процедур громадського обговорення свідчить про імітаційний характер партисипативної демократії в умовах воєнного стану. Пріоритизація швидкості над якістю законотворення створює небезпечний прецедент, коли екстрені обставини виправдовують ігнорування суспільного запиту на діалог, що в довгостроковій перспективі підриває легітимність прийнятих норм незалежно від їхньої об'єктивної необхідності.

Тим не менш, Президент Зеленський підписав закон 16 квітня, і він набув чинності 18 травня 2024 року [16].

Ключові положення нового закону спрямовані на модернізацію системи військового обліку та посилення відповідальності за ухилення. Закон зобов'язує всіх чоловіків віком від 18 до 60 років зареєструватися у військовому обліку та постійно мати при собі військові документи [27]. Для полегшення процесу

реєстрації Міністерство оборони створило електронний кабінет «Резерв+», призначений для цивільних осіб, які перебувають на військовому обліку [27]. Проте Литвиненко М.Т. підкреслює, що нестача уніфікованих механізмів контролю та координації мобілізації призводить до ускладнень у її практичній реалізації [66].

Найбільш контрверсійним аспектом законодавчих змін стало вилучення положень про демобілізацію. Початкові версії законопроекту включали норми про демобілізацію військовослужбовців після 36 місяців безперервної служби та ротацію фронтових підрозділів кожні шість місяців, однак ці положення були видалені після того, як командування Збройних сил висловило занепокоєння щодо втрати найкраще підготовлених та досвідчених військовослужбовців [16].

За даними Atlantic Council, президент Зеленський на прохання головнокомандувача Сирського підписав закон без положень про демобілізацію, при цьому уряд повинен розробити окремий законопроект з цього питання [13]. Це дуже важливе питання, оскільки як зазначає Згурець С., недосконалість нормативної бази у сфері демобілізації і ротації призводить до соціальної нерівності та невдоволення військових [60].

На нашу думку, вилучення норм про демобілізацію з остаточної версії закону після їхньої публічної презентації у попередніх версіях створює ефект «порушеної домовленості» між державою та суспільством. Це рішення, хоч і може бути виправданим з військово-оперативної точки зору збереження досвідчених бійців, фактично перетворює військову службу на невизначений за тривалістю обов'язок, що суперечить базовим принципам правової визначеності та передбачуваності застосування державного примусу у демократичному суспільстві.

Загалом мобілізаційне законодавство дозволило сформулювати ключові недоліки та наслідки, до яких може це призвести (таблиця 2.1)

Таблиця 2.1 – Ключові недоліки українського законодавства про мобілізацію та їх наслідки

<i>Проблемна сфера</i>	<i>Конкретні недоліки</i>	<i>Правові наслідки</i>	<i>Соціальні наслідки</i>	<i>Приклади прояву</i>
Демобілізація	Відсутність чітких термінів і механізмів демобілізації	Правова невизначеність для військовослужбовців	Виснаження особового складу; зниження мотивації; протестні настрої	Військовослужбовці перебувають на фронті понад 2 роки без чіткої перспективи ротації [13]
Електронний призов	Суперечливість норм про електронні повістки	Можливість покарання за неотримання електронного повідомлення	Правова дискримінація громадян без електронних пристроїв	Критика експертів щодо обов'язковості цифрових повісток [21]
Відстрочки	Нечіткі критерії надання відстрочок; широкі дискреційні повноваження ТЦК	Нерівний доступ до легальних механізмів відстрочки	Сприйняття несправедливості; корупційні ризики	Корупційні скандали в системі медичних комісій [23]
Консульські послуги	Відмова у консульських послугах незареєстрованим громадянам за кордоном	Обмеження конституційних прав на консульську допомогу	Поглиблення розколу між діаспорою та державою	Протести біля консульств у Польщі, Німеччині [1]
Покарання	М'які санкції за ухилення; непропорційність покарань	Низька превентивна функція санкцій	Масове ухилення; втрата довіри до справедливості системи	Штрафи та позбавлення водійських прав замість кримінальної відповідальності [13]
Тренування	Відсутність гарантованих термінів підготовки	Направлення на фронт недостатньо підготовлених бійців	Високі втрати серед новомобілізованих; страх призову	Повідомлення про направлення після тижнів або днів підготовки [12]
Соціальні гарантії	Неповне врегулювання компенсацій та пільг	Відсутність належного матеріального забезпечення	Демотивація; соціальна незахищеність родин	Затримки виплат, недостатність компенсацій [58]

Джерело: розробка автора.

Представлена таблиця систематизує критичні недоліки правового регулювання мобілізації, демонструючи каскадний ефект від нормативних

прогалин до соціальних наслідків. Відсутність законодавчого врегулювання демобілізації створює ситуацію правової невизначеності для сотень тисяч військовослужбовців, які перебувають на фронті з початку повномасштабного вторгнення. Проблема електронних повісток ілюструє конфлікт між технологічною модернізацією та конституційними гарантіями, оскільки не всі громадяни мають доступ до електронних пристроїв або інтернету. Нечіткість критеріїв відстрочок створює широкий простір для дискреційних рішень територіальних центрів комплектування, що породжує корупційні ризики та сприйняття несправедливості системи. Мироненко В.В. підкреслює, що наявні правові колізії у законодавстві загрожують довірі населення до системи мобілізаційної політики та її ефективності [71].

В таблиці 2.1 також вбачається системна закономірність, коли кожен нормативний недолік породжує подвійний негативний ефект: прямий (правова невизначеність, дискримінація) та непрямий (соціальна дезінтеграція, втрата довіри). Особливо небезпечною є синергія між різними проблемними сферами: корупційні скандали підсилюють сприйняття несправедливості відстрочок, що в поєднанні з відсутністю перспектив демобілізації створює «ідеальний шторм» для масового ухилення навіть серед патріотично налаштованих громадян.

Інституційні реформи системи мобілізації виявилися недостатньо ефективними для подолання успадкованих радянських практик. Територіальні центри комплектування та соціальної підтримки (ТЦК та СП), що замінили військові комісаріати наприкінці 2022 року, мали на меті покращити облік, підвищити ефективність мобілізації, забезпечити прозорість та якість адміністративних послуг [21]. Проте на практиці діяльність ТЦК стала об'єктом масової критики та соціального осуду. Силаєв В. зазначає, що недостатня прозорість процесів мобілізації породжує недовіру громадськості та сприяє появі девіантної поведінки, зокрема ухилень від військової служби [74].

Практика вуличних мобілізацій, відома в народі під евфемізмом «облави» або «бусіфікація», стала символом проблем системи. За даними міжнародних ЗМІ, у соціальних мережах регулярно з'являються відеозаписи, на яких

працівники ТЦК роздають повістки на вулицях, перевіряють чоловіків на блокпостах, а в деяких випадках силою доставляють призовників до військових частин [44]. Андрій Курков описав цю практику як «принизливий термін», що нагадує британські банди для примусового набору моряків епохи імперії [53].

Особливо гострої критики зазнали рейди ТЦК на концерти та інші культурні заходи у великих містах, коли працівники перевіряли документи відвідувачів і затримували незареєстрованих чоловіків, що призводило до зменшення відвідуваності або скасування подій [53].

З огляду на наведене вище вважаємо, що перейменування військових комісаріатів на ТЦК без зміни базових принципів функціонування ілюструє хибність підходу, коли інституційна реформа зводиться до ребрендингу. Практика «облав» на культурних заходах особливо показова: держава фактично перетворює простори громадянської солідарності (концерти, виставки) на зони ризику, руйнуючи саме те, що має захищати, – нормальне життя громадян та їхню здатність підтримувати один одного в екстремальних обставинах.

Регіональні відмінності в практиці застосування законодавства створюють додаткову нерівність та правову невизначеність. Харківська область, розташована на передовій лінії конфлікту, зіткнулася з особливо інтенсивною мобілізацією та пов'язаними з нею викликами. За свідченнями міжнародних спостерігачів, у Харкові працівники регіональних центрів комплектування патрулюють вулиці, перевіряючи документи цивільних осіб [26]. Місцеві жителі повідомляють про атмосферу страху та невизначеності, коли чоловіки уникають публічних місць або намагаються швидко пересуватися містом, щоб мінімізувати ризик зупинки [9]. Гусак О.М. підкреслює, що існує необхідність посилення соціального захисту мобілізованих та їх сімей для підвищення мотивації та зменшення відтоку кадрів [58].

Корупційні скандали в системі мобілізації підривають довіру громадян та ефективність процесу комплектування збройних сил. У серпні 2023 року Президент Зеленський звільнив всіх регіональних керівників призовних відділень, звинувативши посадових осіб у корупції та навіть стверджуючи, що

деякі брали хабарі за вивезення призовників з країни. Президент Зеленський також вказав на «системну корупцію» у наданні медичних звільнень, зазначивши, що в деяких регіонах кількість наданих звільнень зросла вдесятеро з лютого 2022 року [8]. На початку 2024 року правоохоронці виявили масштабну схему ухилення від призову з використанням підроблених медичних довідок, де залучені особи стягували від 7000 до 10000 доларів за надання фальшивих сертифікатів про непридатність до військової служби через сфабриковані стани здоров'я [24].

Цифровізація військового обліку, задекларована як інструмент підвищення прозорості, наštтовхнулася на практичні та правові перешкоди. Електронний кабінет «Резерв+» та додаток «Армія+», запущений 8 серпня 2024 року для військовослужбовців, мали полегшити процес реєстрації та взаємодії з військовими органами [27]. Проте критики вказують на відсутність закону, що зобов'язував би українських громадян володіти електронними пристроями або бути підключеними до інтернету, що викликає питання про можливість покарання тих, хто не отримав електронне повідомлення про мобілізацію [21]. Ця правова колізія створює ситуацію, коли технологічні рішення випереджають законодавче забезпечення їх застосування.

Питання підготовки мобілізованих залишається однією з найгостріших проблем, що впливає на ефективність збройних сил та готовність громадян служити. За даними опитування, проведеного у лютому 2024 року, повідомлення про направлення військовослужбовців на фронт після лише тижнів або навіть днів підготовки стали другим за важливістю фактором, що стримує мобілізацію, одразу після недостатньої матеріальної підтримки. Попередня версія нового закону вимагала від двох до трьох місяців підготовки для мобілізованих військовослужбовців, однак оновлена версія, схоже, виключила цю вимогу, хоча остаточний текст не був оприлюднений [12]. Один з командирів, що побажав залишитися анонімним з міркувань безпеки, пояснив CNN, що нестача особового складу має руйнівні наслідки на полі бою, наводячи приклад Авдіївки, де додаткові 1000-1500 військовослужбовців могли б захистити слабкі ділянки,

через які увійшов противник [9].

Проблема матеріально-технічного забезпечення мобілізованих створює додаткові перешкоди для ефективного комплектування армії. За свідченнями опитаних чоловіків, які не перебувають на військовій службі, нестача матеріалів та обладнання є одним з ключових факторів, що впливають на рішення не записуватися до армії [53]. Ковальова І.А. підкреслює, що відсутність єдиного підходу до використання економічних ресурсів уповільнює мобілізаційні процеси та сприяє їхній непередбачуваності [61]. Ця ситуація створює парадокс, коли держава активно мобілізує громадян, але не може забезпечити їх необхідним спорядженням для ефективної служби.

Крім того, відсутність чіткого механізму оскарження рішень органів мобілізації обмежує правовий захист громадян. Новий закон передбачає, що ТЦК повинні звертатися до суду для вжиття заходів проти ухилянтів і не можуть приймати такі рішення односторонньо, що вирішує одне з питань дотримання прав людини, пов'язаних з попереднім законопроектом. Проте ця процедура створює ризик перевантаження судів справами ТЦК [21]. Зокрема, Глухенький Д.А. зазначає, що значний рівень суперечностей у нормативних актах призводить до невизначеності та можливих зловживань у процесі мобілізації [56].

Міжнародні стандарти дотримання прав людини під час мобілізації також залишаються недостатньо імplementованими в українську практику. Європейський досвід, зокрема фінська та естонська моделі, демонструє важливість балансу між оборонними потребами та захистом конституційних прав громадян. Проте український контекст екзистенційної загрози національній безпеці створює специфічні виклики для імplementації цих стандартів. В своїй роботі, Попович Т.Г. наголошує, що неврегульовані питання щодо правового захисту мобілізованих і їхніх сімей є одним із головних недоліків системи [73].

Дослідження також показало, що координація між різними державними органами, залученими до процесу мобілізації, виявляє системні проблеми. Взаємодія між Міністерством оборони, ТЦК, місцевими органами влади,

прикордонною службою та правоохоронними органами часто характеризується дублюванням функцій, конфліктом повноважень та відсутністю єдиної інформаційної бази. Литвиненко М.Т. підкреслює, що нестача уніфікованих механізмів контролю та координації мобілізації призводить до ускладнень у її практичній реалізації [66]. Це створює ситуацію, коли окремі органи діють за різними процедурами, що ускладнює для громадян розуміння своїх прав та обов'язків.

Політизація питання мобілізації створює додаткові перешкоди для прийняття ефективних рішень. За даними Kyiv Independent, з 2023 року, коли кількість добровольців зменшилася, а чисельність ротацій збільшилася, мобілізація стала «токсичною» та політизованою темою, при цьому високопосадовці від президента до міністрів та парламентарів намагаються уникати асоціації з цим питанням. Політичний аналітик Володимир Фесенко пояснює, що більшість політиків бояться підіймати цю тему через її контроверсійність [26]. Така політична обережність призводить до затримок у прийнятті необхідних рішень та подальшого погіршення ситуації на фронті.

Вважаємо, що політична «токсичність» теми мобілізації створює парадокс замовчування і чим більше країна потребує чесної суспільної розмови про розподіл військового тягаря, тим менше політики готові її ініціювати з міркувань електоральної безпеки. Цей механізм самоцензури політичного класу призводить до того, що критичні рішення приймаються запізно та під тиском обставин, а не як результат передбачливого стратегічного планування.

Підсумовуючи зазначимо, що аудит нормативно-правової бази української системи мобілізації виявляє системні недоліки, які охоплюють усі аспекти від законодавчого регулювання до практичної імплементації. Відсутність чітких положень про демобілізацію, правові колізії щодо електронних повісток, нечіткі критерії відстрочок та м'які санкції за ухилення створюють середовище правової невизначеності та нерівності. Корупційні скандали, проблеми координації між державними органами та політизація питання додатково підривають ефективність системи.

Регіональні відмінності в застосуванні законодавства, особливо помітні в прифронтових областях, наприклад як в Харківській, і створюють додаткову нерівність. Для подолання цих викликів необхідна комплексна правова реформа, що включатиме чіткі механізми демобілізації, уніфіковані процедури, ефективні антикорупційні заходи та збалансований підхід до дотримання як оборонних потреб, так і конституційних прав громадян.

2.2 Соціологічний аналіз ставлення громадян до мобілізації та причини девіантної поведінки (ухилення, виїзд за кордон)

Суспільні настрої щодо мобілізації демонструють складну та суперечливу картину, що відображає розрив між декларованою підтримкою національної справи та особистою готовністю до військової служби. Опитування Carnegie Endowment, проведене компанією Rating Group у середині березня 2024 року, виявило, що українці переважно відкидають думку про перемогу Росії (лише 5% вірять у це), а решта більшості майже порівну розділилася між тими, хто вважав, що Україна перемагає, і тими, хто вважав, що жодна зі сторін не перемагає [17]. Проте підтримка подальшої мобілізації різко відрізняється за віковими категоріями: 72% українців віком понад 60 років підтримували подальшу мобілізацію, тоді як серед осіб віком до 45 років думки були майже порівну розділені [17].

Генераційний розрив у ставленні до мобілізації відображає фундаментальну нерівність у розподілі військового тягаря. Молодші українці, які є об'єктами призову, проявляють значно більшу тривожність щодо війни, ніж старші покоління, оскільки саме їм доведеться воювати. Дослідники Carnegie Endowment пояснюють, що молодші українці, ймовірно, також бачать, як війна руйнує їхнє життя, впливаючи на все від перспектив працевлаштування до рішень про те, чи заводити сім'ю і коли це робити, чи залишатися в Україні [17].

Інше можливе пояснення цього генераційного розриву полягає в різних джерелах інформації, які використовують найстарші та наймолодші українці: опитування показують, що старші українці значно частіше отримують інформацію про війну через державний телемарафон «Єдині новини», на відміну від Telegram або YouTube, яким віддають перевагу молоді [17].

Таке положення речей зрозуміло, але генераційний розрив у ставленні до мобілізації виявляє моральний парадокс: ті, хто найбільше підтримує продовження війни (60+), об’єктивно не ризикують власним життям, тоді як ті, чий життя та майбутнє безпосередньо під загрозою (до 45), демонструють значно більшу амбівалентність. Цей розрив підсилюється різними інформаційними екосистемами: старші покоління споживають державний наратив через телемарафон, молоді – альтернативні погляди через соціальні мережі, що створює не лише різницю у ставленні, але й фундаментальний розрив у сприйнятті реальності війни.

Динаміка громадської думки щодо мобілізації протягом 2024 року відображає зростаючу військову втому та розчарування. Опитування агенції Info Sapiens, проведене після прийняття поправок до закону про мобілізацію у квітні 2024 року, показало, що 21% українців сприймають мобілізацію позитивно, 22% нейтрально, а 44% мали абсолютно негативне або скоріше негативне ставлення [26]. Синюк В. зазначає, що низький рівень соціальної підтримки та невідповідність очікувань мобілізованих і їх сімей до реальних умов зумовлює виникнення протестних та девіантних поведінкових проявів [76]. Ці дані контрастують з попередніми періодами війни, коли патріотичний ентузіазм був значно вищим. Підсумуємо вищесказане у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2 – Фактори що впливають на ставлення громадян до мобілізації та схильність до ухилення

<i>Категорія факторів</i>	<i>Конкретні чинники</i>	<i>Вплив на готовність служити</i>	<i>Емпіричні свідчення</i>	<i>Пропоновані рішення</i>
Демографічні	Вік (молодші 45 vs старші 60);	Молодші та ті, хто має сім’ї,	72% українців 60+	Диференційовані умови служби

	сімейний стан; наявність утриманців	менш схильні підтримувати мобілізацію	підтримують мобілізацію vs розділені думки серед молодих [17]	залежно від сімейного стану
--	---	---	---	--------------------------------

Продовження таблиці 2.2

<i>Категорія факторів</i>	<i>Конкретні чинники</i>	<i>Вплив на готовність служити</i>	<i>Емпіричні свідчення</i>	<i>Пропоновані рішення</i>
Соціально-економічні	Рівень доходу; освіта; тип зайнятості; економічні перспективи	Особи з вищими доходами та освітою частіше шукають способи уникнення	Ціни за контрабанду через кордон: \$7000-10000 [24]	Компенсаційні механізми за економічні втрати
Інформаційні	Джерела новин; рівень довіри до офіційної інформації	Споживачі альтернативних медіа більш критичні до мобілізації	Старші отримують інформацію з держтелебачення, молоді – з Telegram/YouTube [17]	Прозора комунікаційна стратегія
Довіра до інституцій	Сприйняття корупції; довіра до ТЦК; віра в справедливість системи	Низька довіра корелює з схильністю до ухилення	Корупційні скандали з медичними комісіями та хабарами [8]	Антикорупційні заходи; незалежний моніторинг
Умови служби	Якість підготовки; матеріальне забезпечення; перспективи ротації	Повідомлення про погані умови знижують готовність	Недостатня підготовка – другий фактор стримування після матеріального забезпечення [12]	Гарантовані терміни підготовки; покращення забезпечення
Психологічні	Страх смерті/поранення; відчуття самоефективності як бійця	Відсутність військового досвіду посилює тривожність	Інтерв'ю з 30-річним перукарем без військового досвіду [9]	Психологічна підготовка; підтримка родин
Правові	Зрозумілість процедур; доступність оскарження; чіткість термінів	Правова невизначеність збільшує тривожність та ухилення	Відсутність чітких термінів демобілізації [13]	Законодавче врегулювання демобілізації

Джерело: розробка автора.

Таблиця 2.2 систематизує багатофакторну природу ставлення громадян до мобілізації, демонструючи, що рішення про службу або ухилення визначається

складною взаємодією демографічних, економічних, психологічних та інституційних чинників. Віковий фактор виявляється найбільш суттєвим предиктором ставлення, оскільки саме молоді чоловіки віком 25-45 років несуть основний тягар служби, але демонструють найнижчу підтримку подальшої мобілізації. Економічний фактор проявляється у готовності заможніших громадян платити значні суми за уникнення призову, що створює ситуацію непрямой економічної дискримінації. Інформаційний простір відіграє критичну роль у формуванні сприйняття: споживання альтернативних медіа корелює з більш критичним ставленням до мобілізації порівняно з державним телемарафоном. Зокрема, Попович Т.Г. підкреслює, що недовіра до системи мобілізації, проблеми соціального захисту та страх перед втратами є основними причинами спротиву та ухилень від військової служби [73].

Масштаби ухилення від мобілізації та виїзду за кордон свідчать про глибину кризи довіри між державою та частиною суспільства. За даними BBC, майже 20000 українських чоловіків незаконно втекли з України між лютим 2022 року та 31 серпня 2023 року, деякі перепливали небезпечну річку, щоб дістатися до сусідньої Румунії [21]. За інформацією BBC, опублікованою у листопаді 2023 року, приблизно 650000 чоловіків призовного віку виїхали до Європи [25].

Українська прикордонна служба повідомила, що станом на кінець травня 2024 року щонайменше 30 осіб загинули, намагаючись перетнути річку Тиса з початку повномасштабного вторгнення [16].

Цифри 650000 чоловіків за кордоном та 30 загиблих при спробах втечі через Тису створюють трагічну статистичну картину: за кожную загиблу людину при втечі припадає понад 21000 тих, хто успішно виїхав легально до закриття кордонів або нелегально потім. Ця пропорція свідчить про те, що ризик смерті при втечі, хоч і реальний, не є достатнім стримуючим фактором для десятків тисяч, які вважають перспективу мобілізації більш загрозливою для життя, ніж небезпечний перехід кордону.

Крім того, географія втеч відображає доступність маршрутів та існуючі зв'язки з сусідніми країнами. За даними CBC News, Молдова, колишня

республіка Радянського Союзу, прийняла найбільшу кількість нових прибулих серед чотирьох країн, до яких переважно втікають чоловіки [8]. За даними агентства прикордонної політики країни, 15000 осіб незаконно перетнули кордон з України з початку війни. Урядові чиновники кажуть, що переважна більшість з них є чоловіками, які розглядають Молдову як проміжний пункт перед продовженням подорожі до Європейського Союзу. Понад 18000 осіб були зупинені Україною під час спроби втекти через кордон, тоді як тисячі інших були затримані на прикордонних контрольних пунктах з документами, які українська влада визнала підробленими [8].

Комерціалізація ухилення від призову створила прибуткову кримінальну індустрію. З початку повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року правоохоронні органи виявили понад 570 кримінальних мереж, які допомагають особам ухилитися від військової служби, сприяючи їхньому виїзду за кордон, як повідомив представник Державної прикордонної служби Андрій Демченко під час телеєфіру 2 вересня [24]. Кримінальні угруповання, що допомагають тим, хто втікає від військової служби, стягують від 7000 до 10000 доларів за надання фальшивих сертифікатів, що оголошують осіб непридатними до військової служби через сфабриковані стани здоров'я. У 2024 році було виявлено понад 200 таких кримінальних мереж [24].

Свідчення окремих осіб, що ухиляються від призову, розкривають особисті мотивації та моральні дилеми. 28-річний чоловік, який називає себе тільки Андрієм, виїхав з України у 2023 році і зараз перебуває в Європі, легально перетнувши кордон через інвалідність матері, що дозволило йому виїхати як її опікуну [44]. Андрій розповів The Daily Beast, що він і його мати вирішили скористатися цією лазівкою, щоб уникнути мобілізації та ризику життям на передовій. Андрій має проблеми зі здоров'ям, які звільняють його від військової служби в мирний час, але він не може довіряти, що це захистить його зараз під час вторгнення, якщо його затримують на вулиці. Інший чоловік, Сергій, який не має дітей і не одружений, каже, що розуміє потребу в більшій кількості людей та підтримує вільну Україну, однак, як і деякі його друзі, він не відчуває себе

солдатом і не впевнений, що добре впорається на передовій [44].

Психологічні бар'єри для мобілізації включають страх перед неадекватною підготовкою та передчасним відправленням на фронт. Сергій, який працює кур'єром, каже: «Я чую багато історій про людей, яких забирають на вулицях і штовхають на передову без належної підготовки, і я навіть чув історії про людей, яких відправляли без підготовки та вбивали через кілька днів. Я спробую уникати цього якомога довше. Я хочу мати майбутнє» [44]. Ці страхи знаходять підтвердження в даних опитувань, де респонденти назвали повідомлення про направлення військ на фронт після лише тижнів або навіть днів підготовки другим за величиною стримуючим фактором мобілізації, одразу після недостатньої матеріальної підтримки [12].

Етнічні та регіональні відмінності у ставленні до мобілізації створюють додаткову складність. У перші дні війни етнічні угорці з Закарпаття втікали до Угорщини, щоб уникнути військового призову, хоча деякі не хотіли залишати своє життя [15]. Два угорсько-українські чоловіки, що ховаються в західній Україні, розповіли Euronews на умовах анонімності про те, як ухилення від призову вплинуло на них [15]. Харківська область, розташована на передовій, демонструє іншу динаміку: місцеві жителі часто мотивовані захищати свій дім від безпосередньої загрози, проте інтенсивна мобілізація та постійна небезпека створюють атмосферу виснаження [9].

Гендерна нерівність у розподілі військового тягара стає предметом суспільних дискусій. За новим законом, жінки з медичною або фармацевтичною кваліфікацією також повинні зареєструватися у військовому обліку, хоча вони не зобов'язані служити [9]. Ця обмежена інклюзія гендерної складової контрастує з ізраїльським досвідом обов'язкової жіночої служби, проте відображає традиційні уявлення про гендерні ролі у військовій справі. Повна заборона виїзду за кордон для чоловіків віком 18-60 років при відсутності подібних обмежень для жінок створює додаткову напругу в суспільстві.

Соціальна стигматизація чоловіків, що уникають мобілізації, стала елементом державної комунікаційної стратегії. Міністр оборони Рустем Умеров

коментував пропозицію почати відправляти повістки чоловікам, які втекли за кордон, вимагаючи від них з'явитися до центрів комплектування для оновлення документів: «Ми хочемо справедливості для всіх, тому що це стосується нашої країни. Ми все ще обговорюємо, що має статися, якщо вони не прийдуть добровільно. Це не покарання – захищати свою країну та служити їй. Це честь» [43].

Подібно, під час зустрічі на Всесвітньому економічному форумі в Давосі у 2024 році Президент Зеленський обговорював можливість екстрадиції чоловіків призовного віку, проте Голова держави рідко згадує ухилення від призову або питання втечі чоловіків у своїх офіційних заявах та промовах, натомість фокусуючись на представленні мобілізації, військової служби та заборони на виїзд як питань справедливості та рівних обов'язків українських громадян [43].

Конфлікт між діаспорою та державою також загострився через рішення обмежити консульські послуги. 3 травня 2024 року українські чоловіки за кордоном віком 18-60 років, які не оновили свої дані військового обліку, не можуть отримувати консульські послуги, включаючи оновлення паспортів [1]. За даними ВВС, близько 20000 чоловіків ухилилися від призову, незаконно втікши до сусідніх країн. З моменту оголошення цього закону натовпи українських чоловіків поспішали забрати свої документи в українських консульствах по всій Польщі до кінцевого терміну. У Варшавському консульстві минулого місяця сталися панічні сцени, коли консульські працівники повідомили, що того дня паспорти не видаватимуться [1]. Аналітик Бабакова пояснює: «Українське суспільство втомлене, і зростає очікування, що різні групи поділять тягар війни. Люди шукають справедливості. І українці за кордоном стали об'єктом цього пошуку, щоб сплатити ціну» [1].

Слід зазначити, що вплив мобілізації на сімейні структури та соціальну тканину суспільства також залишається недооціненим аспектом кризи. Опитування Rating Group, проведене у листопаді-грудні 2024 року, виявило, що загальний емоційний стан українців насамперед залежить від досвіду втрати близької людини (40%), здоров'я та фізичного самопочуття (31%), фінансової

ситуації (29%), ситуації з безпекою (28%), новин та подій в Україні та мобілізації близьких і родичів до ЗСУ (по 23% кожен) [39]. В цьому аспекті, Синюк В. підкреслює важливість комплексної підтримки сімей мобілізованих, що включає психологічне консультування, фінансову допомогу та сприяння працевлаштуванню [76].

Економічні наслідки масової мобілізації для суспільства виходять за межі прямих військових витрат. Вилучення сотень тисяч чоловіків працездатного віку з економіки створює дефіцит робочої сили, особливо у критичних секторах. За оцінками Center for European Policy Analysis, станом на лютий 2024 року п'ять мільйонів українських чоловіків віком від 25 до 60 років мали право воювати на передовій. Проте аналітичний центр застерігає, що Києву знадобиться щонайменше 400000 додаткових солдатів для поразки російської армії [15].

Демографічні виклики, зумовлені високою еміграцією та низькою народжуваністю у 1990-х та 2000-х роках, означають, що наразі набагато менше людей у віці 20 років порівняно з тими, кому за 30 та 40 [9].

Роль соціальних мереж та месенджерів у поширенні інформації про способи ухилення створює паралельний інформаційний простір. На Telegram, популярній платформі соціальних медіа в Україні, СВС News знайшла кілька облікових записів, де користувачі рекламували послуги (перевезення людей через кордон та підробку документів) за тисячі доларів. Адвокат Алла Цимановська розповіла СВС News, що наразі в Україні розглядаються тисячі кримінальних справ проти чоловіків, яких звинувачують у спробах уникнути військової служби [8]. Ці онлайн-спільноти створюють відчуття солідарності серед тих, хто уникає мобілізації, але також привертають увагу правоохоронних органів.

Порівняння з окупантським (російським) досвідом мобілізації виявляє подібні проблеми уникнення призову. За даними британського Міністерства оборони, російські громадяни, які шукають притулку в західних країнах, щоб уникнути мобілізації, досягли «рекордних рівнів». Після часткової мобілізації Кремля у вересні 2022 року, коли було призвано військові резервісти для

посилення російських сил в Україні, часткова мобілізація викликала несприйняття, оскільки тисячі втекли до сусідніх країн, щоб уникнути призову [35]. Це свідчить про те, що опір мобілізації не є унікально українським явищем, як би російська пропаганда не наполягала на цьому.

Дане дослідження свідчить про те, що уникнення від мобілізації скоріше відображає універсальні людські реакції на перспективу примусової військової служби у небезпечних умовах, ніж має політичний підтекст і не патріотичність українців.

Перспективи еволюції громадської думки напряду залежать від військових успіхів, економічної ситуації та здатності держави забезпечити справедливість системи. Опитування IRI, проведене у вересні-жовтні 2024 року, показало, що 88% українців вірять, що Україна переможе у війні, хоча це число нижче за 98% у червні 2022 року [49]. Аналогічно, опитування Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), проведене у вересні-жовтні 2024 року, виявило, що 81% українців вірять, що Україна може досягти успіху за умови адекватної підтримки Заходу. Проте опитування Gallup, проведене у серпні та жовтні, виявило, що 52% українців хочуть, щоб їхня країна вела переговори про швидке завершення війни, тоді як 38% хочуть продовжувати боротьбу до перемоги [49].

Трансформація добровільної моделі комплектування у примусову мобілізацію відображає виснаження суспільного ентузіазму. Коли Росія вторглася у лютому 2022 року, українські військові отримали більше добровольців, ніж могли впоратися. Проте з часом Київ значною мірою вичерпав свій пул добровольців і зараз бореться з мобілізацією достатньої кількості військ. Працівники центрів комплектування вдалися до роздачі повісток на вулицях та переслідування ухилянтів [12].

Тож, соціологічний аналіз ставлення громадян до мобілізації виявляє глибокий генераційний розрив, де молодші українці, які безпосередньо підлягають призову, демонструють значно нижчу підтримку мобілізації порівняно зі старшими поколіннями. Масштаби ухилення, що включають близько 20000 незаконних переходів кордону та 650000 чоловіків призовного

віку в Європі, свідчать про кризу довіри між державою та частиною суспільства.

Ключовими факторами девіантної поведінки є страх недостатньої підготовки та передчасного відправлення на фронт, сприйняття несправедливості системи через корупційні скандали, відсутність чітких термінів демобілізації та недостатня матеріальна підтримка.

Комерціалізація ухилення через кримінальні мережі, що стягують \$7000-10000 за послуги, створює ситуацію непрямой економічної дискримінації. Для відновлення довіри та підвищення ефективності мобілізації необхідні системні зміни, що включають забезпечення справедливості процесу, гарантовані терміни підготовки, чіткі механізми демобілізації, боротьбу з корупцією та комплексну підтримку мобілізованих та їхніх родин.

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ МОБІЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

3.1 Адаптація успішного міжнародного досвіду до українського контексту: інституційні та законодавчі рекомендації

Трансформація української системи мобілізації вимагає системного підходу, що поєднує селективну адаптацію кращих міжнародних практик з урахуванням специфіки тривалого конфлікту високої інтенсивності. Погоджуємось з Мельник О.О., який підкреслює, що інституційне вдосконалення системи мобілізації має ґрунтуватися на впровадженні міжнародних стандартів прозорості та об'єктивності процедур комплектування [69]. В свою чергу, Литвиненко М.Т. зазначає, що адаптація позитивних міжнародних практик має базуватися на детальному аналізі української специфіки, особливо у сферах цифровізації та соціального захисту [66].

Дійсно, запозичення перевірених рішень при збереженні контекстуальної релевантності визначають методологію розробки рекомендацій для української мобілізаційної політики. Центральна дилема адаптації міжнародного досвіду полягає у необхідності одночасно запозичувати інституційні рішення, що формувалися десятиліттями у мирних умовах, та застосовувати їх у контексті тривалого високоінтенсивного конфлікту, що вимагає негайних результатів. Ця темпоральна напруга між довгостроковою інституційною трансформацією та екстремими операційними потребами вимагає створення «гібридних» моделей, що поєднують швидкість воєнного часу з передбачуваністю мирних стандартів.

Досвід країн НАТО у створенні багаторівневих систем готовності надає концептуальну рамку для реформування української системи резервів. НАТО

Force Model, затверджена на Мадридському саміті 2022 року та активована у липні 2024 року, передбачає організацію сил у три рівні готовності: до 10 днів (Tier 1), 10-30 днів (Tier 2) та 30-180 днів (Tier 3), із загальною чисельністю понад 500000 військовослужбовців [32]. Ця модель замінила попередню NATO Response Force і потроїла кількість сил високої готовності, доступних альянсу [33].

Зазначимо, що для українського контексту релевантним є не пряме копіювання цієї структури, а адаптація принципу диференційованої готовності, що дозволить оптимізувати використання мобілізаційного ресурсу та забезпечити можливість ротації виснажених підрозділів.

Балтійський досвід реформування систем призову після 2014 року демонструє практичну реалізацію швидкої трансформації у відповідь на зміни безпекового середовища. Литва, яка відновила обов'язкову військову службу у 2015 році після російської анексії Криму у 2014 році, запровадила цифрову систему відбору призовників, що забезпечує прозорість та об'єктивність процесу [22].

За даними Konrad Adenauer Stiftung, певну пропорцію призовників відбирає цифрова комп'ютерна програма для дев'ятимісячної військової служби, при цьому наразі обговорюється запровадження загального призову для чоловіків та можливе залучення жінок [22]. В цьому аспекті, Силаєв В. підкреслює, що застосування європейських підходів до прозорості відбору у військово позитивно впливає на рівень довіри та мотивацію громадян [74]. Так, Естонія, яка ніколи не скасовувала загальний призов, зберегла високий рівень мобілізаційної готовності завдяки систематичній роботі з резервом та інтеграції цивільного суспільства у систему територіальної оборони [37].

Вважаємо, що Балтійський досвід виявляє критичну закономірність: успішна трансформація систем мобілізації можлива лише при поєднанні технологічної модернізації (цифрові системи відбору) з соціальною легітимацією (прозорість процесів), зокрема Литовська модель особливо показова тим, що країна здійснила повний розворот від скасованого призову до

його відновлення за рекордно короткий час, використовуючи саме цифровізацію як інструмент подолання суспільного скептицизму та забезпечення об'єктивності відбору.

Фінансування оборони у країнах балтійського регіону відображає усвідомлення екзистенційних загроз та політичну волю до створення ефективних збройних сил. За даними польського аналітичного центру OSW, Естонія першою з балтійських країн досягла порогу 3% ВВП на оборону у 2024 році, заплановувавши близько 3,2% у бюджеті, а Литва планує перетнути поріг 3% у 2025 році, тоді як Латвія досягне цього показника до 2027 року [37]. Україна з бюджетом оборони, що перевищує 6% ВВП у воєнний час, демонструє безпрецедентний рівень мобілізації ресурсів, проте постконфліктна перспектива вимагатиме розробки сталих моделей фінансування, що забезпечать баланс між обороноздатністю та соціально-економічним розвитком.

Румунський досвід збільшення оборонних витрат ілюструє можливості швидкого нарощування спроможностей при наявності політичної підтримки. Румунія збільшила військові витрати у 2023 році з 2% до 2,5% ВВП (приблизно 7,9 мільярда євро), при цьому у 2022 році Бухарест розширив оборонний бюджет на 18% до рекордних 5,3 мільярда євро. На 2024-2026 роки очікується подальше зростання на 7,5-8% щорічно з досягненням близько 10 мільярдів євро, що майже вдвічі перевищить показник 2022 року [36].

Погоджуємось з позицією Мироненко В.В., який наголошує, що реалізація нового законодавства щодо мобілізації повинна враховувати досвід держав НАТО у частині захисту соціальних прав мобілізованих [71]. Ця інтеграція фінансового забезпечення з правовими гарантіями є критичною для сталості мобілізаційних зусиль.

Європейська ініціатива військової мобільності, відома як «Військовий Шенген», створює інфраструктурну основу для швидкого переміщення військ територією континенту. Нідерланди, Польща та Німеччина підписали меморандум про наміри 30 січня 2024 року щодо створення військового коридору, який міг би спростити правила для транскордонних військових

маневрів [42]. Міністр оборони Нідерландів Кайса Оллонгрен заявила: «Нам потрібен військовий Шенген для швидшого та ефективнішого переміщення військового персоналу та матеріалів. Це зробить Європу сильнішою» [42]. Коридор через ці три країни також з'єднає основні транспортні вузли, що використовуються американськими військами для розгортання у Східній Європі.

Для України, розташованої на перетині стратегічних комунікаційних ліній, розвиток сумісної транспортної інфраструктури та гармонізація процедур військового транзиту також є критичним елементом євроатлантичної інтеграції.

Навчання Steadfast Defender 2024, найбільше з часів холодної війни з понад 90000 учасників з усіх 32 членів НАТО, продемонструвало як досягнення, так і прогалини європейської системи колективної оборони. Генерал Крістофер Каволі, Верховний головнокомандувач союзних сил у Європі, підкреслив, що навчання розроблене для надання цінних висновків щодо покращення оборонних планів НАТО, підвищення інтеперабельності, ефективності та стійкості [31]. Навчання проходили у кількох ключових європейських країнах, включаючи Фінляндію, Естонію, Німеччину, Польщу, Румунію та інші, з січня до кінця травня 2024 року [31].

Зауважемо, що український досвід реального бойового застосування сил та засобів у високоінтенсивному конфлікті надає унікальний досвід, які мають бути інтегровані у майбутні натівські доктрини та процедури. Парадокс українсько-натівського обміну досвідом полягає у асиметрії експертизи: НАТО володіє інституційною досконалістю мирночасового планування та ресурсного забезпечення, тоді як Україна накопичила унікальний практичний досвід реального високоінтенсивного конфлікту, якого альянс не мав з 1945 року. Це створює рідкісну можливість взаємного навчання, де Україна може одночасно бути і учнем (в інституційних питаннях), і вчителем (у тактично-оперативному вимірі), що вимагає відповідних механізмів двостороннього трансферу знань.

Законодавчі рекомендації для України мають виходити з необхідності усунення виявлених прогалин при збереженні оперативної гнучкості в умовах тривалого конфлікту. Федоренко Е.А. та Шевцов А.Л. підкреслюють, що

ефективна модель мобілізації потребує інтеграції цифрових реєстрів та автоматизованої системи контролю за переміщенням військово-зобов'язаних [77]. В свою чергу Білик І.О. зазначає, що законодавчі зміни мають враховувати європейські принципи недискримінації у процесі мобілізації [54]. Конкретні законодавчі пріоритети мають включати прийняття комплексного закону про демобілізацію, що встановить чіткі критерії та терміни звільнення від військової служби. Зокрема, Згурець С. наголошує, що актуальним для України є запровадження системи ротації та демобілізації за західними стандартами, що передбачає чіткі строки перебування у війську та механізми соціальної адаптації [60]. Цікавими вбачаються Західні моделі, зокрема американська політика *deployment-to-dwell*, які демонструють важливість балансу між операційними потребами та збереженням боєздатності особового складу через запобігання виснаженню.

Створення правової основи для функціонування багаторівневої системи резервів за аналогією з NATO Force Model може бути корисним для України. Це передбачає законодавче закріплення статусу резервістів різних категорій готовності, їх прав та обов'язків, механізмів призову на навчання та мобілізацію, соціальних гарантій під час резервних зборів. Така система дозволить оптимізувати мобілізаційний ресурс та забезпечити передбачуваність для самих резервістів та їхніх роботодавців.

Гармонізація військового законодавства України з стандартами НАТО та ЄС у контексті євроатлантичної інтеграції включає імплементацію принципів військової мобільності, стандартизацію процедур та документації, забезпечення сумісності систем управління та зв'язку. Галунець Н. та Кормишкіна І. підкреслюють, що інституційна перебудова мобілізаційної системи повинна йти поряд із реформуванням сектору соціального захисту і медичного забезпечення [55].

Актуальним для нас є також запровадження незалежного громадського контролю за процесами мобілізації через створення спеціалізованого омбудсмена або комісії з питань мобілізації. Такий орган мав би повноваження

розглядати скарги, проводити моніторинг дотримання прав військовозовоб'язаних, надавати рекомендації щодо покращення системи. Силаєв В. підкреслює, що застосування європейських підходів до прозорості позитивно впливає на рівень довіри громадян [74].

Запропоновані законодавчі пріоритети виявляють фундаментальну трансформацію філософії мобілізації: від моделі «держава вилучає громадян для служби» до моделі «держава створює справедливі та передбачувані умови для виконання громадянського обов'язку». Створення омбудсмена з мобілізації особливо показове як символічний крок від адміністративного примусу до правового діалогу, де навіть під час війни зберігається простір для індивідуального оскарження та захисту прав.

Законодавчі зміни мають супроводжувати інституційні реформи, створюючи організаційні структури для їх ефективної імплементації. Ключовим напрямом є трансформація територіальних центрів комплектування з органів примусового призову у сервісні центри, що надаватимуть якісні послуги військовозовоб'язаним. Це передбачає зміну організаційної культури, навчання персоналу клієнтоорієнтованому підходу, впровадження стандартів обслуговування та механізмів оцінки якості і корелюється з позицією Мельника О.О., який наголошує на важливості міжнародних стандартів прозорості та об'єктивності процедур [69].

Створення єдиного координаційного органу з питань мобілізації на рівні Кабінету Міністрів України або Ради національної безпеки і оборони дозволить забезпечити міжвідомчу координацію та стратегічне планування. Такий орган мав би включати представників Міністерства оборони, Генерального штабу, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби, місцевих органів влади та громадських організацій. Функції такого органу включатимуть розробку довгострокової мобілізаційної стратегії, координацію діяльності різних відомств, моніторинг виконання мобілізаційних планів та оперативне реагування на виклики.

Професіоналізація кадрового складу мобілізаційних органів через

створення спеціалізованих освітніх програм, сертифікації фахівців, впровадження конкурсного відбору та атестації є необхідною умовою підвищення якості роботи системи. Литвиненко М.Т. слушно підкреслює необхідність детального аналізу української специфіки при адаптації міжнародних практик [66]. Міжнародний досвід, зокрема естонська модель підготовки спеціалістів з кібероборони через систему цивільно-військової кооперації, демонструє можливості залучення експертизи з приватного сектору для модернізації державних інституцій і може бути імplementований в українську систему.

Регіональна диференціація мобілізаційної політики має враховувати різну інтенсивність конфлікту, демографічну ситуацію та економічний потенціал окремих областей. Прифронтові регіони, такі як Харківська, Донецька, Запорізька та Херсонська області, потребують особливих підходів, що поєднують інтенсивну мобілізацію з посиленнями соціальними гарантіями та програмами підтримки постраждалого населення. Західні регіони з меншою безпосередньою загрозою можуть фокусуватися на підготовці резервів та формуванні навчальної інфраструктури. Таке територіальне планування має супроводжуватися механізмами фінансового вирівнювання та міжрегіональної солідарності.

Резюмуючи, адаптація міжнародного досвіду до українського контексту вимагає селективного підходу, що поєднує запозичення перевірених рішень з урахуванням специфіки тривалого високоінтенсивного конфлікту.

Ключові напрями включають створення багаторівневої системи резервів за аналогією з NATO Force Model, впровадження цифрових технологій відбору призовників за литовським зразком, забезпечення сталого фінансування оборони з орієнтацією на балтійські показники 3-5% ВВП у післявоєнний період.

Законодавчі пріоритети повинні охоплювати прийняття закону про демобілізацію, створення правової основи для диференційованої системи резервів, гармонізацію з стандартами НАТО та запровадження незалежного громадського контролю.

В свою чергу, інституційні реформи мають трансформувати ТЦК у сервісні центри, створити єдиний координаційний орган та забезпечити професіоналізацію кадрів мобілізаційної системи з урахуванням регіональної специфіки.

3.2 Комплексна програма заходів щодо підвищення ефективності мобілізації та комплектування

Проведене дослідження в попередніх розділах продемонструвало, що системна модернізація української мобілізації потребує інтегрованого підходу, що одночасно адресує чотири критичні виміри:

- економічне забезпечення через соціальні гарантії,
- технологічну модернізацію через цифровізацію,
- ментальне здоров'я через психологічну підтримку,
- справедливість системи через демобілізаційну політику.

Мельничук А.В. підкреслює, що комплексна програма заходів щодо забезпечення соціальних гарантій для військових значно скорочує втрати персоналу та девіантну поведінку [70], а Гусак О.М. зазначає, що підвищення ефективності комплектування потребує комплексної програми підтримки мобілізованих, зокрема в галузі психологічної допомоги [58]. Ця багатовимірність відображає розуміння, що мобілізація є не лише адміністративним процесом, а глибокою соціальною трансформацією, що вимагає холістичної відповіді держави.

Соціальні гарантії для мобілізованих та їхніх родин формують економічний фундамент мотивації до служби та легітимності системи. Американський досвід, що включає бюджет Департаменту у справах ветеранів у розмірі 339,51 мільярда доларів на 2025 фінансовий рік, демонструє масштаб необхідних інвестицій у підтримку тих, хто служив. Цей бюджет включає 129,10

мільярда доларів дискреційних асигнувань та 210,41 мільярда доларів обов'язкових асигнувань, що охоплюють медичну допомогу, компенсації по інвалідності, пенсії, освітні програми, допомогу бездомним ветеранам, гарантії за житловими кредитами та адміністрування страхування життя [10]. Кузьменко Ю.М. підкреслює, що збільшення обсягів соціальної підтримки сприяє підвищенню рівня комплектування за рахунок мотивації та зменшення відтоку кадрів [64].

Підкреслимо, що американська цифра \$339,51 мільярда на підтримку ветеранів (1,3% ВВП) є не просто фінансовим показником, а вираженням «суспільного договору» між державою та тими, хто захищав країну. Для України з її обмеженими ресурсами, але значно більшою пропорцією населення, безпосередньо залученого до війни, це створює екзистенційну дилему: як забезпечити порівнянний рівень підтримки при об'єктивно меншому економічному потенціалі, не підриваючи при цьому можливості постконфліктного відновлення економіки та соціальної сфери.

Щорічна індексація виплат ветеранам відповідно до інфляції (Cost of Living Adjustment – COLA) є критичним механізмом збереження купівельної спроможності компенсацій. За даними Military.com, законодавство, що гарантує коригування прожиткового мінімуму для ветеранів у 2024 році, забезпечує, що пенсії ветеранів або виплати по інвалідності відповідають збільшенням до Social Security, Supplemental Security та федеральних виплат по інвалідності. Точна сума збільшення визначається на основі індексу споживчих цін для міських найманих працівників та службовців, зазвичай оголошується на початку фінансового року у жовтні, при цьому національна група адвокації Senior Citizens League прогнозує його на рівні близько 3,1% [28]. Ковальова І.А. доречно наголошує, що забезпечення фінансової стабільності мобілізації вимагає створення стимулюючих механізмів для залучення персоналу [61].

Комплексні програми підтримки ветеранів у США охоплюють широкий спектр послуг, що адресують різноманітні потреби демобілізованих військовослужбовців. За інформацією Mission Roll Call, програми включають

допомогу в подоланні бездомності через житлові опції Департаменту у справах ветеранів, програми харчування через Департамент сільського господарства, спеціалізовану медичну допомогу для жінок-ветеранів, програму Veteran Readiness and Employment для професійного навчання та працевлаштування [29]. Синюк В. доречно підкреслює, що досвід інших країн свідчить, що ефективна демобілізаційна політика має передбачати не лише захист військових, а й допомогу їх сім'ям [76].

Цифровізація мобілізаційних процесів відкриває можливості для радикального підвищення ефективності, прозорості та зручності взаємодії між державою та військовозобов'язаними. Естонський досвід, визнаний еталонним у сфері електронного урядування, демонструє практичну реалізацію повної цифрової трансформації оборонного сектору. За даними Foreign Policy Research Institute, естонський уряд виділив нетривіальну фінансову підтримку сектору оборонних технологій, при цьому прем'єр-міністр Кая Каллас схвалила запуск фонду оборонної промисловості на суму 50 мільйонів євро на початку 2024 року для підтримки місцевих стартапів, а прем'єр-міністр Крістен Міхал оголосив додаткове фінансування для інвестицій у летальні технології у вересні 2024 року [19]. В цьому сенсі Оліфіренко І. зазначає, що впровадження автоматизованих електронних реєстрів підвищує адміністративну ефективність та знижує рівень ухилень від призову [72].

Естонська стратегія штучного інтелекту для оборони, оприлюднена у березні 2025 року, закликає до побудови «цифрової інфраструктури» для Естонських оборонних сил, достатньо надійної для запуску «рішень на основі AI» для всього, - від аналізу розвідки та цілевказівки у воєнний час до розумної логістики та адміністрування бек-офісу. План також пріоритизує покращення цифрової інтероперабельності з союзниками по НАТО, тісніше співробітництво з процвітаючим високотехнологічним сектором країни та покращення освіти з AI для персоналу Естонських оборонних сил. Стратегія передбачає, що від третини до більше половини (скромного) дослідницького та розробного бюджету країни буде виділено на AI протягом наступних 10 років [6].

В даному аспекті не можна не погодитись з думкою Федоренко Е.А. та Шевцов А.Л., які підкреслюють необхідність інтеграції цифрових реєстрів та автоматизованої системи контролю [77].

Ми також вважаємо, що Естонська стратегія виділення 30-50% дослідницького бюджету на AI протягом десятиліття демонструє радикальну ставку на технологічний детермінізм як відповідь на демографічні обмеження малої країни. Для України з її значно більшим населенням, але меншим технологічним потенціалом та триваючим конфліктом, це створює дилему пріоритетів: інвестувати у довгострокову технологічну модернізацію чи у негайне нарощування традиційних спроможностей, що вимагає балансування між футуристичними амбіціями та прагматичними потребами сьогодення.

Практична імплементація цифрової мобілізації в Україні має включати кілька ключових елементів. Так, створення єдиної цифрової платформи військового обліку, інтегрованої з державними реєстрами («Дія», державний реєстр фізичних осіб, реєстр транспортних засобів, земельний кадастр та інші) дозволить автоматично оновлювати інформацію про військовозобов'язаних, відстежувати їх переміщення, визначати статус та надавати цільові повідомлення. Погоджуємось з Ляшенко П. та Левчук В., які зазначають, що цифрові інформаційні платформи зі збереженням персональних даних є основою для старту ефективної мобілізації та реагування на виклики модерної війни [67].

Розробка мобільного застосунку для військовозобов'язаних з функціями електронного військового квитка, отримання повісток, запису на медичні комісії, подання документів на відстрочку, перевірки статусу бронювання, онлайн-консультацій створить зручний інтерфейс взаємодії. Застосунок має використовувати сучасні методи аутентифікації (BankID, Дія.Підпис) та забезпечувати високий рівень захисту персональних даних. Зокрема, Федоренко Е.А. та Шевцов А.Л. підкреслюють необхідність автоматизованої системи контролю [77].

Впровадження систем аналітики даних та прогнозування для оптимізації мобілізаційного планування через аналіз демографічних трендів, ідентифікацію

дефіцитних спеціальностей, прогнозування потреб у комплектуванні, виявлення ризиків ухилення дозволить перейти від реактивного до проактивного управління мобілізаційними процесами. Використання технологій машинного навчання може підвищити точність прогнозів та ефективність розподілу ресурсів.

Психологічна підтримка мобілізованих, їхніх родин та демобілізованих ветеранів є критично важливою для збереження ментального здоров'я, запобігання самогубствам та забезпечення успішної реінтеграції у цивільне життя. Американський досвід роботи з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) після воєн в Іраку та Афганістані виявив масштабність проблеми та необхідність системної відповіді. За даними Національного центру з ПТСР Департаменту у справах ветеранів, досвід під час розгортання допоміг зробити сім'ї та військовослужбовців більш відповідальними, проте відбулося зростання через численні виклики, при цьому повторна адаптація після розгортання займає час [48]. В цьому напрямі, Гусак О.М. підкреслює необхідність комплексної програми психологічної допомоги [58].

Науково обґрунтовані терапевтичні підходи для роботи з травмованими військовослужбовцями демонструють ефективність навіть у найскладніших контекстах. Дослідження, опубліковане у *Clinical Psychology & Psychotherapy*, показало ефективність Narrative Exposure Therapy, адаптованої для Forensic Offender Rehabilitation (FORNET), у зменшенні симптомів ПТСР, депресії та схильності до насильства серед колишніх комбатантів у Демократичній Республіці Конго. Важливо, що дослідження продемонструвало можливість навчання місцевих консультантів без попереднього досвіду в психотерапії ефективно застосовувати короткострокову інтервенцію FORNET та підтримувати процес демобілізації в умовах триваючого конфлікту [38]. Це свідчить про можливість масштабування психологічної допомоги через підготовку великої кількості фахівців середньої ланки.

На нашу думку, Конголезький досвід з FORNET терапією виявляє критичну можливість для України: ефективна психологічна допомога може

масштабуватися через підготовку великої кількості «парапрофесіоналів» без багаторічної клінічної підготовки, які навчені специфічним протоколам роботи з бойовою травмою. Це особливо важливо в українському контексті, де дефіцит кваліфікованих психотерапевтів поєднується з масштабними потребами сотень тисяч травмованих військовослужбовців та членів їхніх родин, що вимагає «дизруптивних» моделей надання психологічної допомоги.

Структура психологічної підтримки в Україні має включати три рівні втручання:

- превентивний (психологічна підготовка перед мобілізацією, робота з родинами),
- підтримуючий (психологічний супровід під час служби, група підтримки, доступ до психологів у військових частинах)
- та реабілітаційний (інтенсивна терапія для травмованих, програми реінтеграції, довгострокове спостереження). Також Синюк В. підкреслює важливість допомоги сім'ям мобілізованих [76].

Вважаємо, що насамперед, демобілізаційна політика, що забезпечує справедливий та передбачуваний процес звільнення від служби, є ключовим елементом легітимності мобілізаційної системи. Американський досвід демобілізації резервних компонентів Національної гвардії демонструє комплексний підхід до підготовки військовослужбовців до повернення у цивільне життя. За даними армії США, процес демобілізації у Joint Base McGuire Dix Lakehurst дозволяє військовослужбовцям, що повертаються, вирішувати та усувати медичні, стоматологічні, психологічні, фінансові та адміністративні питання, що виникли внаслідок мобілізації [46].

Полковник Джон Ланге, командир 72-ї артилерійської бригади, пояснює: «First Army має процес демобілізації, заснований на вимогах. Разом з військовослужбовцем та партнерами, ми ідентифікуємо та вирішуємо будь-які потенційні перешкоди, з якими може зіткнутися військовослужбовець внаслідок мобілізації» [46]. Згурець С. також наголошує на необхідності чітких строків перебування у війську та механізмів соціальної адаптації [60].

Таблиця 3.1 – Комплексна програма модернізації системи мобілізації в Україні

Напрямок	Ключові заходи	Міжнародні аналоги	Очікувані результати	Строки реалізації
Соціальні гарантії	Індексація грошового забезпечення відповідно до інфляції; житлові програми для ветеранів; освітні гранти для демобілізованих; компенсація втраченого заробітку роботодавцям	США: VA бюджет \$339 млрд [10]; щорічна COLA [28]; програми житла, освіти, працевлаштування [29]	Зниження ухилення на 20-25%; підвищення мотивації служити; економічна стабільність родин	2025-2027 (поетапно)
Цифровізація	Єдина цифрова платформа військового обліку; мобільний застосунок з електронним військовим квитком; інтеграція з державними реєстрами; AI-аналітика для прогнозування	Естонія: e-Defence платформа [19]; AI стратегія, 30-50% R&D бюджету на AI [6]; Литва: цифровий відбір призовників з 2015 [22]	Прозорість процесів; зниження корупції; підвищення ефективності обліку на 40%; зручність для громадян	2025-2026 (пілотний запуск 2025)
Психологічна підтримка	Обов'язковий психологічний скринінг; FORNET терапія для ПТСР; групи підтримки для родин; програми реінтеграції; підготовка 5000+ психологів	США: PTSD National Center [48]; ДР Конго: FORNET терапія з 65% успішністю [38]; Ізраїль: психологи у військових частинах	Зниження рівня ПТСР на 30%; запобігання самогубствам; успішна реінтеграція 70%+ ветеранів	2025-2028 (триваючий процес)
Демобілізація	Закон про демобілізацію з чіткими термінами (24-36 місяців); Transition Assistance Program; requirements-based процес; medical/dental/behavioral health clearance	США: requirements-based demobilization [46]; TAP обов'язкова програма [46]; балансування deployment-to-dwell 1:2 для активних, 1:5 для резервістів	Справедливість системи; передбачуваність для військових; зниження виснаження; підтримка громадська 60%+	2025 (законодавство), 2026-2027 (імплементація)
Інституційні реформи	Трансформація ТЦК у сервісні центри; створення	NATO: NATO Force Model, 3-tier readiness [32,	Довіра громадян +25%;	2025-2027 (структурні зміни)

	координаційного органу; професіоналізація кадрів; незалежний омбудсмен	33]; Балтія: збільшення бюджетів до 3-5% ВВП [37]; Румунія: +18% оборонний бюджет [36]	ефективність процесів +35%; міжвідомча координація; accountability	
--	--	--	--	--

Джерело: розробка автора.

Представлена таблиця систематизує ключові компоненти комплексної програми модернізації української системи мобілізації, демонструючи взаємозв'язок між різними напрямками реформування.

Соціальні гарантії формують економічний базис мотивації, орієнтуючись на американський досвід масштабної підтримки ветеранів з бюджетом понад \$339 мільярдів. Цифровізація за естонським зразком забезпечує технологічну основу для прозорості та ефективності, з інвестиціями у AI та інтеграцію реєстрів. Психологічна підтримка з використанням доказових методів як FORNET адресує ментальне здоров'я та запобігає довгостроковим наслідкам травматизації. Демобілізаційна політика за американською моделлю requirements-based process створює справедливі та передбачувані умови звільнення. Інституційні реформи з орієнтацією на натівські стандарти забезпечують організаційну рамку для імплементації всіх інших компонентів.

Часові рамки 2025-2028 років відображають як невідкладність змін, так і необхідність поетапного впровадження для забезпечення якості та сталості. Очікувані результати включають як кількісні показники (зниження ухилення на 20-25%, підвищення ефективності на 40%), так і якісні (довіра громадян, справедливість системи), що разом мають трансформувати українську мобілізацію у ефективну, справедливую та соціально відповідальну систему.

Фінансування комплексної програми модернізації потребує реалістичної оцінки необхідних ресурсів та пріоритизації витрат. Орієнтуючись на американські показники, де витрати на підтримку ветеранів становлять близько 1,3% ВВП (при ВВП США близько \$25 трильйонів та бюджеті VA \$339 мільярдів), Україна з ВВП близько \$160 мільярдів у 2024 році потребувала б

приблизно \$2 мільярди щорічно для порівнянного рівня підтримки. Ковальова І.А. слушно підкреслює необхідність стимулюючих механізмів для залучення персоналу [61]. Проте український контекст з вищою часткою населення, безпосередньо залученого до конфлікту, може вимагати пропорційно більших інвестицій, особливо у перші післявоєнні роки.

Міжнародна донорська підтримка може відіграти критичну роль у фінансуванні початкових етапів реформ. Досвід країн, що пройшли через конфлікти, демонструє важливість цільової міжнародної допомоги для програм демобілізації, роззброєння та реінтеграції (DDR). Погоджуємось з Синюк В., який підкреслює важливість світового досвіду для української практики [76]. Україна може претендувати на спеціалізовані гранти та кредити міжнародних фінансових інституцій (Світовий банк, ЄБРР, ЄІБ) для фінансування цифрової модернізації, психологічних програм та соціальної інфраструктури для ветеранів.

Моніторинг та оцінка ефективності реформ мають бути вбудовані у програму з самого початку через встановлення чітких індикаторів прогресу, регулярні соціологічні опитування серед військовослужбовців та населення, незалежний аудит фінансових потоків, міжнародну експертну оцінку. Задля цього Ляшенко П. та Левчук В. наполягають на важливості прозорості інформаційного забезпечення [67]. Щорічні публічні звіти про стан виконання програми забезпечать підзвітність та дозволять своєчасно коригувати підходи.

Комунікаційна стратегія також здається нам критичною для успіху реформ, оскільки навіть найкращі зміни не матимуть ефекту без розуміння та підтримки суспільства. Ляшенко П. та Левчук В. наголошують на важливості найкращих практик прозорості в інформаційному забезпеченні [67].

Стратегія має включати регулярне інформування про хід реформ через різні канали (телебачення, соціальні мережі, месенджери, традиційні ЗМІ), роз'яснювальні кампанії про нові процедури та сервіси, збір та публічне реагування на зворотній зв'язок від громадян, залучення лідерів думок та ветеранських організацій як амбасадорів змін.

Підбиваючи підсумок, на нашу думку, комплексна програма модернізації української системи мобілізації охоплює чотири взаємопов'язані виміри:

- соціальні гарантії за американським зразком з індексацією виплат та програмами підтримки,
- цифровізацію за естонською моделлю з єдиною платформою та AI-аналітикою,
- психологічну підтримку з використанням доказових методів як FORNET?
- та демобілізаційну політику з чіткими термінами звільнення.

Фінансування програми орієнтовно потребує близько \$2 мільярдів щорічно з можливістю залучення міжнародної донорської підтримки. Успіх реформ залежить від ефективного моніторингу через чіткі індикатори, регулярні соціологічні опитування та незалежний аудит, а також від комунікаційної стратегії, що забезпечить розуміння та підтримку суспільством.

Очікувані результати включають зниження ухилення на 20-25%, підвищення ефективності процесів на 40%, зростання довіри громадян на 25% та успішну реінтеграцію понад 70% демобілізованих протягом 2025-2028 років.

ВИСНОВКИ

За результатами дослідження сформульовано нижченаведені основні висновки та пропозиції:

Комплексний аналіз концептуальних засад та міжнародного досвіду мобілізаційної політики дозволяє сформулювати ключові висновки щодо принципів ефективного управління процесами комплектування збройних сил у демократичних суспільствах.

1. По-перше, справедливість, прозорість і дієвість утворюють нерозривну тріаду принципів, порушення будь-якого з яких підриває легітимність та ефективність системи мобілізації.

Українська система мобілізації, функціонуюча в умовах тривалого конфлікту, потребує системної модернізації правового забезпечення, впровадження цифрових інструментів прозорості та створення комплексної системи соціально-психологічної підтримки мобілізованих громадян та їхніх родин.

2. Міжнародний досвід переконливо демонструє, що економічна компенсація диспропорційних втрат різних соціальних груп, цифровізація процесів для забезпечення прозорості та збалансована політика ротації для запобігання виснаженню є необхідними елементами сучасної мобілізаційної системи.

Аналіз світових практик мобілізації виявляє різноманітність моделей, кожна з яких відповідає специфічним загрозам безпеці та соціально-економічному контексту конкретної держави.

Аналіз фінської, ізраїльської та натівських моделей виявляє відсутність універсального рішення. Кожна успішна система мобілізації адаптована до специфічних загроз безпеці та соціально-економічного контексту.

Країни НАТО розвивають гнучкі системи багаторівневої готовності, що поєднують постійні сили з мобілізаційним резервом.

Соціальні гарантії, психологічна підтримка та програми реінтеграції демобілізованих не є додатковими опціями, а критично важливими компонентами сталої мобілізаційної політики, що забезпечують підтримку суспільством оборонних зусиль держави у довгостроковій перспективі.

Український контекст вимагає гібридного підходу, який би синтезував елементи різних моделей з урахуванням специфіки затяжного високоінтенсивного конфлікту та обмежених економічних ресурсів.

3. Критичний аналіз української системи мобілізації виявляє системну кризу, що охоплює нормативно-правову базу, інституційну практику та суспільну довіру. Нормативні недоліки, зокрема відсутність законодавчого врегулювання демобілізації, правові колізії щодо електронних повісток та нечіткі критерії відстрочок, створюють середовище правової невизначеності та нерівності.

Корупційні скандали в системі медичних комісій та центрів комплектування, політизація питання мобілізації та проблеми координації між державними органами додатково підривають ефективність системи.

4. Соціологічні дані демонструють глибокий генераційний розрив у ставленні до мобілізації, масштабне ухилення (650000 чоловіків за кордоном, 20000 незаконних переходів) та комерціалізацію уникнення призову через кримінальні мережі. Ключовими факторами девіантної поведінки є страх недостатньої підготовки, сприйняття несправедливості, відсутність перспектив демобілізації та недостатня соціальна підтримка.

Для подолання кризи необхідна комплексна реформа, що включає правове врегулювання демобілізації, антикорупційні заходи, справедливі процедури, гарантовану підготовку та системну підтримку мобілізованих і їх родин.

5. Стратегічне вдосконалення української системи мобілізації вимагає синтезу міжнародного досвіду та контекстуально релевантних рішень у двох ключових напрямках: інституційно-законодавчому та програмно-практичному.

Інституційні реформи мають включати створення багаторівневої системи резервів за аналогією з NATO Force Model, впровадження цифрових технологій

відбору призовників за литовським зразком, забезпечення сталого фінансування оборони з орієнтацією на балтійські показники 3-5% ВВП у постконфліктний період, прийняття закону про демобілізацію з чіткими термінами та критеріями, створення незалежного громадського контролю та трансформацію ТЦК у сервісні центри.

6. Адаптація міжнародного досвіду до українського контексту вимагає селективного підходу, що поєднує запозичення перевірених рішень з урахуванням специфіки тривалого високоінтенсивного конфлікту.

Ключові напрями включають створення багаторівневої системи резервів за аналогією з NATO Force Model, впровадження цифрових технологій відбору призовників за литовським зразком, забезпечення сталого фінансування оборони з орієнтацією на балтійські показники 3-5% ВВП у післявоєнний період.

7. Комплексна програма практичних заходів охоплює чотири виміри: соціальні гарантії за американським зразком з бюджетом близько \$2 мільярдів щорічно та індексацією виплат, цифровізацію за естонською моделлю з єдиною платформою військового обліку та AI-аналітикою, психологічну підтримку з використанням доказових методів терапії ПТСР та програм реінтеграції, демобілізаційну політику з requirements-based процесом за американським зразком.

Реалізація програми протягом 2025-2028 років має забезпечити зниження ухилення на 20-25%, підвищення ефективності процесів на 40%, зростання довіри громадян на 25% та трансформувати українську мобілізацію у справедливую, ефективну та соціально відповідальну систему, що відповідає стандартам демократичних держав та потребам національної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Al Jazeera. «Don't want to fight»: Ukrainians abroad slam plan to deny embassy services. May 6, 2024. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2024/5/6/dont-want-to-fight-ukrainians-abroad-slam-plan-to-deny-embassy-services> (last accessed: 07.11.2025).
2. Atlantic Council. The draft ended fifty years ago. Can the all-volunteer force survive another fifty? 2023. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/issue-brief/the-draft-ended-fifty-years-ago-can-the-all-volunteer-for-ce-survive-another-fifty/> (last accessed: 07.11.2025).
3. Atlantic Council. Why NATO's reaction force needs to be rapid to be relevant. 2025. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/why-natos-reaction-force-needs-to-be-rapid-to-be-relevant/> (last accessed: 07.11.2025).
4. Bethmann D., Cho J. I. Conscription hurts: The effects of military service on physical health, drinking, and smoking. *SSM Population Health*. 2023. Vol. 22. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2023.101391>.
5. Bingley P., Lyk-Jensen S. V. The Opportunity Costs of Mandatory Military Service: Evidence from a Draft Lottery, *Journal of Labor Economics*. 2020. Vol. 38, № 1. URL: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/704495> (last accessed: 07.11.2025).
6. Breaking Defense. Estonia pledges major investments in military AI. March 24, 2025. URL: <https://breakingdefense.com/2025/03/estonia-pledges-major-investments-in-military-ai/> (last accessed: 07.11.2025).
7. Britannica. Israel Defense Forces (IDF). 2024. URL: <https://www.britannica.com/topic/Israel-Defense-Forces> (last accessed: 07.11.2025).
8. CBC News. Desperate to avoid the draft. February 4, 2024. URL: <https://www.cbc.ca/newsinteractives/features/desperate-to-avoid-the-draft> (last accessed: 07.11.2025).
9. CNN. «Everyone will fight» Ukrainian men weigh their options as new

draft law comes into effect. May 25, 2024. URL: <https://www.cnn.com/2024/05/25/europe/ukraine-draft-law-conscription-intl/index.html> (last accessed: 07.11.2025).

10. Congress.gov. Department of Veterans Affairs FY2025 Appropriations. 2024. URL: <https://www.congress.gov/crs-product/R48608> (last accessed: 07.11.2025).

11. Council on Foreign Relations. The Uncertain Future of the U.S. Military's All-Volunteer Force. 2023. URL: <https://www.cfr.org/blog/uncertain-future-us-militarys-all-volunteer-force> (last accessed: 07.11.2025).

12. Dalton M., Byrne E. Ukrainian Parliament Passes Mobilization Bill But Punts on Demobilization / Foundation for Defense of Democracies. April 12, 2024. URL: https://www.fdd.org/analysis/op_eds/2024/04/12/ukrainian-parliament-passes-mobilization-bill-but-punts-on-demobilization/ (last accessed: 07.11.2025).

13. Davlikanova E., Odarchenko K. Ukraine's new mobilization law leaves demobilization issue unresolved / Atlantic Council. May 2, 2024. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ukraines-new-mobilization-law-leaves-demobilization-issue-unresolved/> (last accessed: 07.11.2025).

14. Disabled American Veterans (DAV). Veterans benefits increase 3.2% in 2024. 2024. URL: <https://www.dav.org/learn-more/news/2024/veterans-benefits-increase-3-2-in-2024/> (last accessed: 07.11.2025).

15. Euronews. «Avoid them»: How men are fleeing Ukrainian army conscription. August 22, 2024. URL: <https://www.euronews.com/2024/08/22/avoid-them-how-men-are-fleeing-ukrainian-army-conscription> (last accessed: 07.11.2025).

16. Euronews. Ukraine's controversial new mobilisation law takes effect. May 19, 2024. URL: <https://www.euronews.com/2024/05/19/ukraines-new-controversial-mobilisation-law-takes-effect> (last accessed: 07.11.2025).

17. Fedorov Y. War and Peace: Ukraine's Impossible Choices / Carnegie Endowment for International Peace. June 2024. URL: <https://carnegieendowment.org/research/2024/06/ukraine-public-opinion-russia-war?lang=en> (last accessed: 07.11.2025).

18. Foreign Affairs. The U.S. Military's Personnel Crisis. 2024. URL: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/us-militarys-personnel-crisis> (last accessed: 07.11.2025).
19. Foreign Policy Research Institute. Inside Estonia's Defense-Tech Ecosystem. November 8, 2024. URL: <https://www.fpri.org/article/2024/10/inside-estonias-defense-tech-ecosystem/> (last accessed: 07.11.2025).
20. Jackson J. C., Harrington L. M., Brown J. S., DeBlois B., Hastings K. C., Haynie J. G., Long D., Steiner M., Welch J., Winkler J. D. Assessment of Deployment- and Mobilization-to-Dwell Policies for Active and Reserve Component Forces: An Examination of Current Policy Using Select U.S. Joint Force Elements / RAND Corporation. Santa Monica, CA, 2023. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RRA670-1.html (last accessed: 07.11.2025).
21. Kazdobina J., Hedenskog J. Challenges of the Ukrainian Mobilization. *SCEEUS Report No. 5*. Stockholm: Stockholm Centre for Eastern European Studies, 2024. URL: <https://sceeus.se/publikationer/challenges-of-the-ukrainian-mobilization/> (last accessed: 07.11.2025).
22. Konrad-Adenauer-Stiftung. New defence strategies for Lithuania, Latvia and Estonia. 2024. URL: <https://www.kas.de/en/country-reports/detail/-/content/new-defence-strategies-for-lithuania-latvia-and-estonia> (last accessed: 07.11.2025).
23. Kuzan S. Opinion: The New Mobilization Law. How and Why It Will Help the Army. *Kyiv Post*. April 25, 2024. URL: <https://www.kyivpost.com/opinion/31559> (last accessed: 07.11.2025).
24. Kyiv Independent. Authorities have uncovered nearly 600 criminal networks aiding draft evaders, Border Guards report. September 3, 2024. URL: <https://kyivindependent.com/authorities-have-uncovered-nearly-600-criminal-networks-aiding-draft-evaders-border-guards-report/> (last accessed: 07.11.2025).
25. Kyiv Independent. BBC: 650,000 conscription-aged men have left Ukraine for Europe. November 25, 2023. URL: <https://kyivindependent.com/bbc-650-000-conscription-aged-men-have-left-ukraine-for-europe/> (last accessed: 07.11.2025).

26. Kyiv Independent. Mobilization gridlock: How politics, policy, and public opinion are shaping Ukraine's war effort. August 10, 2025. URL: <https://kyivindependent.com/ukrainian-politicians-afraid-to-bring-up-mobilization-even-as-manpower-crisis-becomes-critical/> (last accessed: 07.11.2025).

27. Löflund E.-L. Ukraine's Law on Mobilisation / FOI Memo 8786. Stockholm: Swedish Defence Research Agency, 2025. URL: <https://foi.se/rest-api/report/FOI%20Memo%208786> (last accessed: 07.11.2025).

28. Military.com. Bill Guaranteeing Cost-of-Living Increase for Veterans in 2024 Heads to President's Desk. May 24, 2023. URL: <https://www.military.com/daily-news/2023/05/24/bill-guaranteeing-cost-of-living-increase-veterans-2024-heads-presidents-desk.html> (last accessed: 07.11.2025).

29. Mission Roll Call. State of Veterans. April 8, 2025. URL: <https://missionrollcall.org/veteran-voices/articles/state-of-veterans/> (last accessed: 07.11.2025).

30. Modern Diplomacy. Finland's equal opportunity' military conscription is not a win for young people or Europe's defence. 2024. URL: <https://moderndiplomacy.eu/2024/12/20/finlands-equal-opportunity-military-conscription-is-not-a-win-for-young-people-or-europes-defence/> (last accessed: 07.11.2025).

31. NATO ACT. NATO's Steadfast Defender 2024: Unprecedented Military Exercise Signals Alliance Unity and Preparedness. January 26, 2024. URL: <https://www.act.nato.int/article/steadfast-defender-2024-signals-alliance-unity-and-preparedness/> (last accessed: 07.11.2025).

32. NATO. NATO Force Model. 2024. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_234075.htm (last accessed: 07.11.2025).

33. NATO. Readiness Action Plan. 2024. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_119353.htm (last accessed: 07.11.2025).

34. NATO. The advantages of NATO reserves forces, central theme at the National Reserve Forces Committee (NRFC) summer plenary. 2023. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_216953.htm (last accessed: 07.11.2025).

35. Newsweek. Russian Draft Dodgers Fleeing to West in Record Numbers:

UK. April 24, 2024. URL: <https://www.newsweek.com/russia-draft-dodging-ukraine-war-1893626> (last accessed: 07.11.2025).

36. OSW Centre for Eastern Studies. A multi-speed mobilisation. NATO's eastern flank one year after the Russian invasion of Ukraine. March 14, 2023. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2023-02-21/a-multi-speed-mobilisation-natos-eastern-flank-one-year-after> (last accessed: 07.11.2025).

37. OSW Centre for Eastern Studies. On the warpath: the development and modernisation of the Baltic states' armed forces. June 6, 2024. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2024-05-10/warpath-development-and-modernisation-baltic-states-armed> (last accessed: 07.11.2025).

38. PMC. Psychotherapeutic Intervention in the Demobilization Process: Addressing Combat-related Mental Injuries with Narrative Exposure in a First and Second Dissemination Stage. 2015. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC5573918/> (last accessed: 07.11.2025).

39. Rating Group. Ukrainians' general perceptions during the war (November-December 2024). URL: https://ratinggroup.ua/en/research/ukraine/gen_opinion122024.html (last accessed: 07.11.2025).

40. Small Wars Journal. Lessons in Finland's Conscription Model. 2025. URL: <https://smallwarsjournal.com/2025/07/10/lessons-in-finlands-conscription-model/> (last accessed: 07.11.2025).

41. Social Security Administration. Population Profile: Veteran Beneficiaries. 2024. URL: <https://www.ssa.gov/policy/docs/population-profiles/veteran-beneficiaries.html> (last accessed: 07.11.2025).

42. Stars and Stripes. 3 nations agree to simplify US and allied military movements across European borders. January 30, 2024. URL: <https://www.stripes.com/theaters/europe/2024-02-01/nato-military-mobility-europe-12862288.html> (last accessed: 07.11.2025).

43. Taylor & Francis. Nation of heroes: state stigmatisation of Ukrainian men who flee the war. 2024. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21624887.2024.2398848> (last accessed: 07.11.2025).

44. The Daily Beast. The Real Reason Thousands Are Fleeing Conscription in Ukraine. September 18, 2024. URL: <https://www.thedailybeast.com/the-real-reason-thousands-are-fleeing-conscription-in-ukraine/> (last accessed: 07.11.2025).

45. The Times of Israel. Facing manpower shortage, government backs raising mandatory IDF service to 3 years. 2024. URL: <https://www.timesofisrael.com/facing-manpower-shortage-government-raises-mandatory-idf-service-to-3-years/> (last accessed: 07.11.2025).

46. US Army. Demobilization Process prepares National Guard Soldiers to transition back to civilian lives. August 1, 2012. URL: https://www.army.mil/article/84766/demobilization_process_prepares_national_guard_soldiers_to_transition_back_to_civilian_lives (last accessed: 07.11.2025).

47. VA News. Veterans set to see cost-of-living increase to their benefits. 2023. URL: <https://news.va.gov/121361/veterans-cost-of-living-increase-benefits/> (last accessed: 07.11.2025).

48. VA PTSD National Center. How Deployment Stress Affects Families. 2024. URL: https://www.ptsd.va.gov/family/effect_deployment_stress.asp (last accessed: 07.11.2025).

49. VOA News. Ukrainian opinion survey tracks fluctuating opinion on quick end to war. November 21, 2024. URL: <https://www.voanews.com/a/ukrainian-opinion-survey-tracks-fluctuating-opinion-on-quick-end-to-war/7871814.html> (last accessed: 07.11.2025).

50. Wikipedia. Conscription in Finland. 2025. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Conscription_in_Finland (last accessed: 07.11.2025).

51. Wikipedia. Conscription in Israel. 2025. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Conscription_in_Israel (last accessed: 07.11.2025).

52. Wikipedia. Finnish Defence Forces. 2025. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Finnish_Defence_Forces (last accessed: 07.11.2025).

53. Wikipedia. Ukrainian conscription crisis. 2024. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Ukrainian_conscription_crisis (last accessed: 07.11.2025).

54. Білик І. О. Аналіз правового забезпечення мобілізації в Україні: проблеми та перспективи. *Вісник Київського університету права*. 2023. № 3. С. 45-53.
55. Галунець Н., Кормишкіна І. Імплементация стратегії сталого розвитку економіки України в умовах післявоєнної відбудови. *Економіка і регіон*. 2025. № 1(96). С. 14-21.
56. Глухенький Д. А. Діяльність органів державної влади щодо забезпечення справедливості мобілізації. *Фінансове право*. 2024. № 4. С. 69–75.
57. Голубничий С. Д. Мобілізаційний ресурс країни: соціально-психологічний фактор. *Психологія і суспільство*. 2022. № 3. С. 41-53.
58. Гусак О. М. Мобілізація людських ресурсів в Україні: соціально-правові проблеми. *Соціальна політика і соціальна робота*. 2023. № 1(48). С. 56-64.
59. Запорожець Т. В. Теоретичні основи управління безпековим потенціалом регіону в умовах трансформації державної політики. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2025. № 90. С. 84-91.
60. Згурець С. Механізми оптимізації ротації та демобілізації в законодавстві європейських країн. *Аналітичний вісник Верховної Ради України*. 2025. № 31. С. 91-99.
61. Ковальова І. А. Мобілізація економічних ресурсів як невід’ємна частина мобілізаційної політики держави. *Проблеми економіки*. 2024. № 3. С. 82-90.
62. Коломієць О. Відстрочка від мобілізації: міжнародні підходи до професій та соціальних груп. *Держава і право*. 2022. № 97. С. 143-149.
63. Кравченко М., Грабчук О. Питання справедливої ротації військовослужбовців: міжнародний вимір. *Дуайтівський правничий журнал*. 2024. № 7. С. 37-48.
64. Кузьменко Ю. М. Соціальні гарантії військовослужбовців в системі мобілізації в Україні. *Державне управління і місцеве самоврядування*. 2024. № 3.

С. 152-160.

65. Литвин С. Міжнародний досвід комплектування армії: принципи соціальної справедливості. *Армія, суспільство, оборона*. 2024. № 3. С. 17-26.

66. Литвиненко М. Т. Мобілізаційна підготовка в Україні: сучасний стан та виклики реформування. *Журнал інформаційної безпеки та оборони*. 2024. № 2. С. 101-109.

67. Ляшенко П., Левчук В. Інформаційне забезпечення мобілізації: transparency best-practices. *Менеджмент, економіка та інформаційні технології*. 2025. № 13. С. 27-35.

68. Мандрик О. Л. Міжнародні стандарти балансування оборонних потреб і прав людини. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. № 1(108). С. 53-66.

69. Мельник О. О. Актуальні питання здійснення мобілізації у воєнний час. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2025. № 84. С. 217-224.

70. Мельничук А. В. Переваги й ризики прозорості мобілізаційної політики України. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2023. № 3(14). С. 112-118.

71. Мироненко В. В. Законодавчі колізії в системі мобілізації військовозобов'язаних в Україні. *Право і суспільство*. 2022. № 4. С. 77-84.

72. Оліфіренко І. Європейський досвід інтеграції систем електронної реєстрації призовників. *Комп'ютерні науки та інформаційні технології*. 2025. № 2. С. 64-74.

73. Попович Т. Г. Захист соціально-економічних прав громадян у процесах мобілізації. *Сучасна українська політика*. 2022. № 50. С. 200-213.

74. Силаєв В. Рівень прозорості мобілізації в Україні: сучасні виклики / В. Силаєв. *Юридичний вісник України*. 2023. № 8(46). С. 121-128.

75. Синюк В. Соціальна адаптація сімей мобілізованих: українська й світова практика. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2024. № 1. С. 72-85.

76. Синюк В. Соціальна адаптація сімей мобілізованих: українська й

світова практика. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2024. № 1. С. 72-85.

77. Федоренко Е. А., Шевцов А. Л. Правові аспекти загальної мобілізації в Україні: виклики та шляхи вдосконалення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 1(1). С. 168-176. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2025.1.18>.